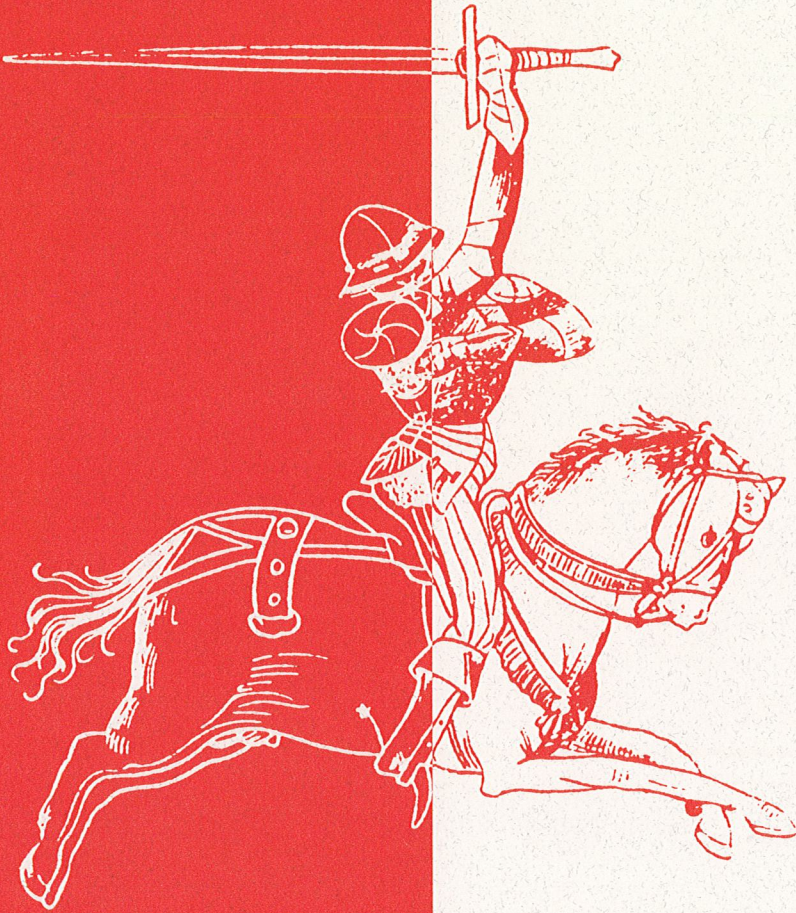

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

NR 1 1999

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

Arkeologiska institutionen, Sandgatan 1,
S-223 50 Lund.

Tel: 046-2227940. Fax: 046-2224214.

E-mail: Lars.Ersgard@ark.lu.se

META har som syfte att spegla aktuell forskning och debatt inom medeltids- och historisk arkeologi i Skandinavien. META ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen och kommer ut med fyra nummer per år. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1999 kr 150:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5.

META:s styrelse/redaktion: Peter Carelli, Gunhild Eriksdotter, Lars Ersgård, Ingrid Gustin, Anders Jonasson, Mats Mogren, Mats Roslund.

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Grafisk form: Eric Runestam

Tryck: KFS i Lund AB

ISSN 0348-7903

INNEHÅLL 1999:I

1	Redaktionellt
3	<i>Jes Wienberg</i>
Flugten fra middelalderen
18	<i>Knut Drake</i>
Finlands nya medeltid
24	<i>Terje Gansum</i>
Veier uten forbindelse? Positivism og sosialteori i veiforskningen
38	<i>Petter B. Molaug</i>
Noen tanker om representativitet ved middelalderske bygravninger
49	<i>Anders Olsson</i>
Spår av avfallshandtering i ett urbant sammanhang

META:s omslagsbild: Efter teckning i Codex Germanicus.

Redaktionellt

Att vi snart står inför inte bara ett nytt århundrade utan även ett millennieskifte kan knappast ha undgått någon. Även om många av oss redan hunnit bli trötta på detta påpekande, så har millennieskiftet också inneburit att det dykt upp många intressanta tillbakablickar och summeringar. Detta META-nummer, det första för 1999, präglas faktiskt också av en hel del självreflektion och tillbakablickande, samtidigt som vi kan börja filosofera om hur medeltidsarkeologin kommer att se ut under nästa århundrade.

Jes Wienberg har tagit pulsen på medeltidsämnet så här i slutet av seklet. Han konstaterar att medeltiden knappast någonsin varit så välmående som under 1980- och 1990-talet. De senaste årtiondena har vi haft fler Medeltidsmuseer, Medeltidsveckor, böcker och rollspel med medeltidstema än någonsin tidigare. Paradoxalt nog tycks arkeologer och fackfolk nu fly medeltiden. Varför? Ligger förklaringen i att medeltidsarkeologin alltid varit mycket nära kopplad till stadsarkeologi och att arkeologiska utgrävningar i städerna nu blivit allt färre? Är begreppet ”medeltid” helt enkelt mindre relevant när vårt fokus istället förskjutits mot storgårdar, byar och utmarker?

Wienberg reflekterar också över den intensiva debatt om massmaterial, representativitet och dokumentationsmetoder som förts i META under senare tid samtidigt som han ställer frågan om flykten från medeltiden också är en flykt från massmaterialet. Kanske är det åter dags att ställa frågan om vi fortfarande kan rättfärdiga ytterst kostsamma utgrävningar i urbana miljöer samtidigt som vi ställer oss allt mer kritiska till att de stora materialen verkligen har en forskningspotential.

Vilken väg ska vi då välja för att inte lamsläs av representativitetsproblematiken? Petter B. Molaug skisserar i detta META-nummer på ett flertal vägar som skulle kunna vara framkomliga. En av dessa vägar utgår från en ökad satsning på att bestämma kulturlagrens tillblivelse och formationsprocess, genom att innehåll, nedbrytning, struktur etc. analyseras. Målet för dessa analyser är att bestämma varifrån lagret kommer. Ytterligare en väg gäller en satsning på statistiska undersökningar som kan ge information om helheten. Sådana analyser kan göras utifrån t.ex. keramikskärvor. Anders Olssons artikel i detta META-nummer ansluter till Molaugs diskussion. Olssons artikel är baserad på en fallstudie där just keramikskärvor bildar utgångspunkt för ett resonemang om kulturella formationsprocesser, deponeringsmönster och avfallshantering på en tomt i Lund. Och precis som författaren påpekar så behövs likartade undersökningar

från fler platser och utifrån andra materialgrupper innan det går att börja generalisera om mönster. En mycket viktig forskningsuppgift ligger här framför oss.

Medeltidsarkeologi rymmer dock mer än massmaterial, kulturella formationsprocesser och representativitetsproblem. Terje Gansum diskuterar en fornlämning som ofta glöms bort i forskningsammanhang – halvågen. Gansum ser halvågar som socialt konstituerade. De talar om hur människor har rört sig i landskapet. Tekniskt kan vi studera vägarnas formvariation, slitage och erosion, men utöver detta bör vi också betrakta dem som meningsbärande. Andra discipliner kan hjälpa oss att anlägga ett sådant betraktelsesätt. Ett exempel är fenomenologin som fokuserar på människors upplevelser och synintryck. Gansum visar att just ett tvärvetenskapligt förhållningssätt är viktigt för att nå en förståelse om vad vägarna betydde för sin samtid.

Knut Drakes artikel, slutligen, innehåller även den en tillbakablick. Drake åskådliggör hur svårt det kan vara att ändra en, som det tycks, given bild av en förgången tid. I artikeln reflekterar Drake över hur historieskrivningen för de finska gråstenskyrkorna förändrats under 1900-talet. När det rådande paradigmet för kyrkorna kastades över ända av Markus Hiekkänen i början på 1990-talet, så förändrades också synen på Finlands medeltida historia radikalt. Att ett förändrat synsätt kräver debatt, har vi märkt bl.a. här i META.

Ett genomgående tema i detta nummer har varit sökandet efter nya tolkningsvägar. Detta gäller för såväl massmaterial och kulturlager som för olika typer av fornlämningar i landskapet. Kanske är det detta som vi bär med oss, när vi likt omslagets medeltida ryttare med draget svärd, galopperar in i 2000-talet.

META-redaktionen i Lund

ÅRSMÖTE

**Medeltidsarkeologiska föreningen håller årsmöte
tisdagen den 27 april 1999**

**Plats: pentryt på Arkeologiska institutionen,
Sandgatan 1, Lund**

Tid: kl 16,30

Flugten fra middelalderen

Jes Wienberg

Abstract

The Escape from the Middle Ages

The Middle Ages are popular, but as a paradox an escape from the period is to be observed among medieval archaeologists. The ways of escape are four: 1) The Middle Ages with Additions; 2) The extended Middle Ages; 3) Historical Archaeology; and 4) back to a Common Archaeology. The establishment of medieval archaeology as a research discipline is closely connected to the rise of an urban archaeology. The escape with all its methodological discussions has in my opinion its main background in the decline of urban archaeology. The concept of the Middle Ages is simply less relevant outside the ecclesiastical and urban precinct, where now most of the archaeological excavations and research are carried through. The tendency away from the Middle Ages might even be an escape from the burden of the so-called "mass material", which urban archaeology has left. The positions in the hitherto excited discussion on the "mass material" is interpreted as representing an archaeology from either above or below.

Middelalderen live

Middelalderen er populær. Besøg blot Visby, der hvert år siden 1984 genoplever den gotlandske Hansebys storhedstid i "Medeltidsveckan". Her kan lokale og tilrejsende turister foretage en tidsrejse tilbage til middelalderen. I skyggen af bymuren forvandles Visby til en fortryllet zone, hvor moderne mennesker kan lege Middelalder med stort M. Overalt ser vi middelaldermennesker, middelaldermad, middelaldermusik, middel-

alderprocessioner, middelaldermarked og middelalderlige riddere (Jonsson 1990; Gustafsson 1995; Petersson i tryk).

Middelalderen genopstår "live" i nøje forberedte rollespil, og i fantasy-miljøer inspireret af "Society for Creative Anachronism" (Käll 1998). Riddere rejser omkring i sommerlandet og dyster i turneringer lige som et omflakkende cirkus. Kulisserne af "Salvestaden" ved Kalmar lokker til en børnevenlig middelalder, kendt fra

TV. I Malmö er der aktuelle planer om at bygge 3 kogger. Ved Moesgård Museum udenfor Århus er blevet rekonstrueret en middelalderlig stavkirke med såvel udskæringer som bemaling (Jeppesen & Schmidt 1996). Og atter på Gotland er en middelalderlig messe blevet genskabt i Endre kirke (Helander m. fl. 1993).

Stockholm har et særligt "Medeltidsmuseum" på Helgeandsholmen. Ved Nykøbing Falster i Danmark findes "Middelaldercenteret" med markedsgade, havn, turneringsplads, katemaskiner, legeplads og restaurant (Hansen m. fl. 1997). Og i Norge er Sigrid Undsets historiske roman "Kristin Lavransdotter" blevet overført til film, hvorefter filmens kulisser i Gudbrandsdalen er blevet stående som "Jørundgard Middelaldercenter".

Her i 1999 fejrer Danmark så "Middelalder 99" med omkring 700 begivenheder over hele landet, der har middelalderen som tema. Hensigten er at få endnu mere opmærksomhed på middelalderen.

Umberto Eco's "Rosens navn" kom i millionoplag i 1980'erne (Eco 1984), gav anledning til lærde analyser og blev filmatiseret med James Bond i hovedrollen. Op gennem årtiet blev adskillige af Annales-skolens bøger om middelalderen oversat. Emanuels Le Roy Ladurie's "Montaillou" kunne endog komme i en kompakt pocketudgave (Le Roy Ladurie 1980). Vi kunne læse om Georges Dubys bedste ridder i verden, "William Marshal"

(Duby 1985), og nu er selv Carl Hamilton blevet forvandlet til korsridder i Jan Guillou's roman "Vägen till Jerusalem" (Guillou 1998).

Konferenser med middelalderen som tema kan samle hundredevis af deltagere, først i York 1992, og senest i Brügge 1997. Og ofte, alt for ofte, modtager jeg tykke bogkataloger med den seneste litteratur om middelalderen.

Ja, middelalderen er unægtelig populær blandt både lægfolk og fagfolk. Middelalderen lever måske bedre end nogensinde. Men samtidig, som et paradoks, har middelalderen stadig mindre relevans i det eneste fag i Sverige, der er defineret med perioden som afgrænsning, nemlig i middelalderarkæologien.

Flugten fra middelalderen

Middelalderarkæologer opfatter tilsyneladende stadig oftere middelalderen som for snæver, i hver tilfælde i Sverige. Nogle finder jernalderen og vikingetiden mere interessant, mens andre, som jeg selv, er fascineret af tiden efter reformationen. Nogle omdefinerer middelalderen, så den bliver mere langstrakt, mens andre simpelthen finder middelalderen hæmmende som afgrænsning.

Tendensen til en flugt fra middelalderen kan iagttages både fagligt og administrativt. Samtidig med den faglige flugt sker således en omorgani-

sering af centralmuseer som Historiska museet i Stockholm, der betyder at den tidligere opdeling i kronologisk afgrænsede afdelinger, erstattes af nye organisatoriske enheder.

Flere flugtveje kan iagttages: 1) Middelalderen med tillæg; 2) Den lange middelalder; 3) Historisk arkæologi; og 4) tilbage til en Almén arkæologi.

Middelalderen med tillæg

Middelalderarkæologien defineres og praktiseres sjældent med en streng afgrænsning til middelalderen som periode. Både forskningen og undervisningen overskrider perioden bagud og fremad i tid. Studieplaner tillader, at vikingetiden og renæssancen inddrages. Især vikingetiden er blevet et grænseområde, hvor såvel forhistoriske arkæologer som middelalderarkæologer er aktive. Nogle af de mest fremstående middelalderarkæologer har endog vikingetiden som speciale. Mere gradvist er også en efter-reformatorisk arkæologi blevet en realitet med middelalderarkæologer som udøvere.

Middelalderen med tillæg kan studeres med henvisning til den glidende overgang mellem perioderne, den langstrakte kristning og den langsomme gennemførelse af reformationen, samt ikke mindst med henvisning til selve overgangen som et spændende forskningsfelt. Til disse argumenter vil jeg lægge en mere ubevidst stræben blandt middelalderarkæologer efter at få del i den nordiske oprindelsesmyte, som netop er vikingen og vikinge-

tiden (jfr. Cederlund 1998). Vikingetidens kommer-cielle og kulturelle "kapital" er for stor til blot at kunne overlades til for-historikerne og historikerne.

Men samtidigt påminder denne middelalder med tillæg om et herskende paradigme, som er under vedvarende angreb, og derfor er omgivet af ad-hoc hjælpehypoteser og justeringer, altså om situationen ind for et paradigmeskifte til noget nyt og anderledes.

Den lange middelalder

Historikeren Jacques Le Goff hævdede i artiklen "Den lange middelalder" en middelalder fra 300-årene til 1800-årene, en "longue durée", altså en langvarig periode fra Det romerske Rige til Den industrielle Revolution, en feudal periode, og en standslærens periode, hvor fødderne, hesten og seglet regerede (Le Goff 1986). Inspireret af denne artikel har Lars Ersgård for købstaden, lige som jeg selv for kirkerne, hævdet relevansen af "den lange middelalder" også i Norden. Middelalderarkæologien skulle udstrækkes med hjælp af en omdefinering af perioden (Ersgård 1990; Wienberg 1990; 1993, s 181).

Nu snart 10 år senere (lige som tidligere) ser jeg argumenterne for en flytning af grænserne for middelalderen som et forsøg på at udvide middelalderarkæologiens virkefelt uden at behøve ændre fagets betegnelse, altså som et kompromis mellem fagets tradition og nye tendenser

i retning af en historisk arkæologi. Forsøget skete med henvisning til en repræsentant fra den prestigefyldte Annales-skole. Dertil var formuleringen af den lange middelalder et forsøg på at bevare en feudal epoke i en tid, hvor feudalisme-begrebet var blevet kompromitteret sammen med formationslæren og marxismen.

Den lange middelalder er ikke tilfældigvis en opfindelse gjort i Frankrig, hvor ikke reformationen, men revolutionen er det afgørende brud mellem gammelt og nyt. Den lange middelalder kan være en relevant periodisering i dele af Europa, hvor engang Rom herskede, og hvor katolicismen består, men forsøget er ikke rigtigt overbevisende for nordiske forhold med tanke på alle afgørende forandringer i kølvandet af Grevefejden, reformationen, Christian III og Gustav Vasa.

Historisk arkæologi

Tidsskriftet META er kendt for sine diskuterende indlæg omkring teorier og metoder. Alle abonnenter af tidsskriftet vil vide, at et af de vedvarende temaer for debat har været den historiske arkæologis være eller ikke være. Kan og bør middelalderarkæologien forvandles til en historisk arkæologi, der omfatter både middelalderen og en nyere tid, eller endog forvandles til en særlig arkæologi for alle tider og områder med skrift, altså helt på tværs af middelalderen og Europa?

Debatten blev indledt af Hans Andersson med artiklen "Varför ny-

are tids arkeologi" i et temanummer redigeret fra Göteborg (Andersson 1981). Siden har debatten omkring middelalderarkæologien, den nyere tids arkæologi og den historiske arkæologi blusset op med jævne mellemrum frem til idag med mange deltagere (META 1981: 2 tema, 3-4; 1982: 1; 1988: 1-2 tema; 1989: 2; 1990: 4; 1991: 1; 1992: 4 tema; 1993: 1, 2, 3-4; 1995: 3 tema; 1997: 1, 2; 1998: 2, 3).

I begyndelsen handlede debatten om at motivere en integration af især 15-1600-årene i den arkæologiske feltpraksis og forskning med henvisning til ny kundskab, som skulle kunne opnåes, og til den etablerede historiske arkæologi i især USA. Gradvist ændrede debatten karakter til at handle om at definere en grænseløs historisk arkæologi, der blev en fælles betegnelse for ellers adskilte fag som bibelsk arkæologi, klassisk arkæologi, middelalderarkæologi og amerikansk historisk arkæologi. Foreløbig har denne debat kulmineret med et vægtigt syntetiserende indlæg af Anders Andrén i form af hans bog "Mellan ting och text" (Andrén 1997).

Meget er undervejs blevet skrevet omkring den historiske arkæologis forhold til nærliggende fag som forhistorisk arkæologi og historie, samt om fordele og ulemper ved den historiske arkæologi. Endnu er det imidlertid uklart, hvordan en sådan bredere historisk arkæologi kan praktiseres. Skal alle fag, der befinder sig under paraplyen af historisk arkæologi, for-

enes til en ny videnskab i et eget institut? Eller er det bare middelalderarkæologien, som behøver blive lidt mere vidsynet? Hvordan skal en uddannelse konkret udformes, og hvor skal disse vidsynede arkæologer siden arbejde?

Almén arkæologi

At hævde nødvendigheden af en udelst almén arkæologi er en ikke ualmindelig holdning – hos især arkæologer. Som eksempel kan nævnes Stig Welinder, hvor der imellem hans mange synspunkter kan findes formuleringer omkring det unødvendige i særlige institutioner for middelalderarkæologi eller historisk arkæologi (Welinder 1989, s 49; jfr. også Olsen 1992).

En tendens til en almén arkæologi kan også iagttages hos middelalderarkæologer, som arbejder i felt. Hvor engang den tidlige middelalder blev prioriteret ved udgravningerne i Lund, har nu alle stratigrafiske "kontekster" og perioder samme værdi. Ved forundersøgelsen i Lundagård i 1996 blev således alle spor undersøgt med samme omhu fra de første pindhuller til "karnevals-konteksten" fra 1978 med ølflaskerne afmærket Pripps Blå (Gardelin m. fl. 1997). Tendensen kan ligeledes iagttages i bygningsarkæologien, hvor alle stratigrafiske enheder opfattes som relevante at dokumentere og analysere uanset alder (jfr. Eriksdotter 1996).

Forsøget med en detaljeret dokumentation af alle spor uanset alder og

en ambitiøs rapportering mødte imidlertid modstand. Udgravningen i Lundagård med et felt på 6 m x 10 m fik et pris af ca. 1,1 million svenske kroner. Og kort tid senere, da så de nye træer skulle plantes i parken, blev det uden fortsat arkæologisk undersøgelse. Når ikke arkæologerne selv ville prioritere kronologisk, blev konsekvensen en udefra påtvunget prioritering i topografien.

I linje med helhedssynet i felt skulle den forhistoriske arkæologi og middelalderarkæologien (med tillæg) kunne forenes igen til en almén arkæologi, hvor alle perioder har samme værdi. Men faktisk er de jo allerede forenede. For selv om mange under årene har skrevet "Medeltidsarkeologiska institutionen" i Lund, endog blandt instituttets egne ansatte, så hedder den jo "Arkeologiska institutionen" og er blot opdelt i flere afdelinger, derunder "Medeltidsarkeologiska avdelningen".

Flugtens forklaringer?

Nu undrer jeg mig imidlertid over, *hvorfor* vi har set så megen debat om en nyere tids arkæologi, om den lange middelalder, om historisk arkæologi og eventuelt en almén arkæologi iblandt middelalderarkæologer siden 1980'erne. Hvorfor er den konventionelle middelalder og det dertil hørende Europa blevet for snævert? Med tanke på de talrige metodiske argumenter for en bredere arkæologi er det jo forbløffende, at ikke middelalderarkæologerne forlængst har indset, at grænserne burde åbnes. Trangen til at flygte fra middelalderen, eller

med et mere stilfærdigt udtryk omdefinere fagets identitet, kræver en forklaring.

Mellem mørke og lys

Det tåler at blive gentaget, at middelalderens fødsel ikke ligger i skiftet mellem vikingetiden og middelalderen, i overgangen mellem hedenskab og kristendommen, men i renæssancens kritiske tilbageblik. Middelalderen postuleres i Italien i 1400-årene som en dyster mellemtid mellem antikken og antikkens genfødsel i renæssancen. Middelalderen etableres som historisk periode hen i 1600-årene og bliver snart en selvfølge i sproget (Wienberg 1988, s 33ff; 1993, s 180f).

Alene middelalderens rette afgrænsning giver stadig anledning til debat. Middelalderen er vanskelig at definere, ikke mindst når vi bevæger os udenfor Det romerske Riges territorium. Vi ser da lige så mange forslag til grænser som forklaringer til Romerrigets nedgang og fald. Men uenigheden om afgrænsningen kan her være ligegyldig. Af større interesse er, at middelalderen allerede fra fødslen er formet i et perspektiv. Middelalderen skulle være den mørke tid mellem antikkens lys og renæssancen, der tændte lyset igen.

Mørkere end hos Ingmar Bergman kan middelalderen knapt skildres. I filmen "Det sjunde inseglet" fra 1956 er Guds tavshed et gennemgående

tema. Angst, enfoldighed, grumhed og pest hærger. Skakspillet mellem ridderen Antonius Block og Døden giver blot udsættelse en kort tid. Og end ikke Døden selv kender til nogen mening. Men den mørke middelalder er langtfra forbeholdt kunsten.

For Rolf Lindborg repræsenterer middelalderen en periode af åndeligt mørke, præstevælde, klodset latin, intolerance og undertrykkelse. Og vor egen tids forsøg på rehabilitering af middelalderen skulle tilhøre forskere, som sætter pris på den åndelige atmosfære, som skabte inkquisitionen og skolastikkens sjælemyrdende griller (Lindborg 1986). Ja, så hårdt faldt faktisk ordene hos idéhistorikeren med 1600-årenes Descartes som favorit.

Derimod opfattede Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, Carl Georg Brunius, Helgo Zettervall og andre, som fornyede kirkerne i forrige århundrede i nyromansk og nygotisk stil, og som restaurerede borge med tårne og tinder, middelalderen som et forsvundet ideal, en ridderlig romantisk drøm. Middelalderen og kirken skulle restaureres efter den franske revolution og Napoleonkrigene (Clark 1928; Grandien 1974; Wienberg 1993, s 192ff)

Filologen Jan Pinborg har forsøgt at revidere forestillingen om en mørk middelalder ved at beskrive middelalderen som en række af renæssancer (Pinborg 1981). Og for kunsthistorikerne med middelalderen som specialitet er tiden selvfølgelig lys. Middel-

alderens verden er festlig, farverig og præget af dygtige håndværkere med internationale kontakter (Karlsson m. fl. 1984). Men mere end nogen anden er vel den lyse middelalder forbundet med historikeren Michael Nordberg, der i "Den dynamiska medeltiden" og "Renässansmänniskan" har forsøgt at rehabilitere middelalderen samtidig med, at renæssancens betydning revurderes (Nordberg 1984; 1993).

Middelalderen kan være mørk eller lys, grå eller farverig, alt efter perspektivet. Middelalderen fungerer som et spejl, hvor enhver kan se, hvad han eller hun ønsker at se – et velkendt ansigt eller en fremmed, drømme eller mareridt, fromhed eller overtro, katedraler eller lerhytter, fremskridt eller stiltand, vidsyn eller snæversyn. Eller med en aktuel metafor: Middelalderen er et kalejdoskop, hvor stadig nye billeder dannes ved hver vridning af apparatet (jfr. forestillingerne om middelalderen i Eco 1988, s 16ff, Harrison 1991 og Källström 1996).

Når middelalderarkæologer flygter fra middelalderen, mens mange flere flygter fra nutiden til den genskabte middelalder, kan det da skyldes forskernes frygt for det folkelige? Hvor folket kommer ind, går forskeren ud? Nej, for jeg har aldrig oplevet, at nogen middelalderarkæolog har snakket eller skrevet om middelalderen som enten mørk eller lys, som enten et modbillede eller et forbillede. Snarere er middelalderen blevet opfattet som en færdigbygget og neutral scene for optræden af skiftende processer og strukturer.

Måske kan en flugt fra middelalderen da i højere grad høre sammen med den postmoderne dekonstruktion af de store fortællinger. Middelalderen som periode er en historisk beretning, der nok blev født i reæssancen, men som voksede op og fandt sin nuværende form i dette århundrede påvirket af et fåtal forfattere og forskere (jfr. Cantor 1991).

Bag den populære rekonstruktion af middelalderen ser vi således mere af romantikken, af Ivanhoe og af nutidens forestillinger end af fortiden selv. I de omrejsende ridderturneringer og Visbys middelalderuge er fortiden forvandlet til myte. I middelalderen kan et vågnende Europa samles om nogle fælles idealer. Populariteten af middelalderen må således være at finde i periodens taknemmelige roller – ridderen, munken, købmanden, jomfruen og husfruen. Frem for nogen er ridderen middelalderens emblem. Ridderen er den kristne europæiske kriger, den ædle, tapre og høviske, der bekæmper det onde. Ridderen er den civiliserede viking. Og således efterfølges myten om vikingen af myten om ridderen.

Middelalderen og arkæologien

Middelalderarkæologien er et typisk eksempel på en akademisk specialisering med et behov for legitimering. Lige som ethvert fag med selvrespekt henviser middelalderarkæologien da til både en lang tradition og til sine nyskabende evner. Faget op-

fattes som både gammelt og nyt. Forlængst afdøde lærde og deres værker indordnes som tidlige eksempler på middelalderarkæologer og middelalderarkæologi, skønt disse pionerer ikke selv opfattede sig og sin gerning i dette perspektiv. Med en formulering af den engelske historiker Eric Hobsbawm, så handler det om opfindelsen af traditioner (jfr. Hobsbawm & Ranger 1983).

Ifølge fagets egen tradition skulle den allerførste middelalderarkæologiske undersøgelse i Sverige da være udført af veterinæren Peter Härnquist i 1779. I forbindelse med opførelse af en skole i Skara gjorde Härnquist arkæologiske observationer af St. Katharina franciskanerkloster (Andersson 1993, s 7f). Og det første eksempel på middelalderarkæologisk undervisning var i 1830'erne i København, hvor historikeren og bibliotekaren E. Chr. Werlauff havde forelæsninger i nordisk arkæologi. Imellem hans manuskripter findes nemlig en pakke kaldet "Runologie og Middelalderens Archæologie", der handler om runemindesmærker, kirker, klostre, relikvier, mønter, begravelser, gravminder og kirkeinventarer (Lassen 1988).

En egentlig professionalisering og etablering af middelalderarkæologien kom dog først med Erik Cinthio, der blev docent i kunsthistorie og middelalderarkæologi i Lund fra 1957. Middelalderarkæologien i Lund fik licentiatundervisning fra 1962 og den første disputats i 1976. Senere fulgte

middelalderarkæologien (med tilhørende professorer) i Århus 1971, i Oslo 1986 og senest i Bergen 1994. Denne fortælling om fagets udvikling og udbredelse turde dog være velbekendt for META's læsere.

Middelalderarkæologien kan have dybe rødder ned i 17-1800-årene, men det er byarkæologien som etablerer faget akademisk. Forudsætningerne og behovet for en egen middelalderens arkæologi følger i kølvandet af efterkrigstidens byfornyelse. På kontinentet skyldtes byfornyelsen bombingerne under 2. Verdenskrig. I Norge blev branden på Bryggen i Bergen i 1955 startskuddet for en omfattende arkæologisk virksomhed med deltagere fra mangelande. Og i Sverige, der undgik bombing, lykkedes politikere at ødelægge de gamle bykerner som led i moderniseringen. Også Danmark fik en byfornyelse, men i mindre skala. Udgravningerne med metertykke kulturlag og særlige genstande krævede egne specialister, altså middelalderarkæologer. Og middelalderarkæologien groede ved museer, universiteter og udgravningskontorer i middelalderbyer med en omfattende feltarkæologi – i Lund, Lödöse, Sigtuna, Skara, Visby, Åbo, Ribe, Viborg, Århus, Bergen, Oslo, Trondheim og Tønsberg (Molaug 1977; Olsen 1977; Andersson 1993; Roesdahl 1997).

Sammenhængen mellem middelalderarkæologien og byarkæologien var synlig på flere felter: Udgravningerne i købstæderne var afgørende

i etableringen af middelalderarkæologien og var længe kvantitativt helt dominerende (jfr. figurene i Clarke 1984, s 172 og Andersson 1987, s 94). Og byarkæologien dominerede i både forskningen og uddannelsen. "Projekt Medeltidsstaden" i Sverige og "Projekt Middelalderbyen" i Danmark bestemte fagets diskurs: Mængder af middelalderarkæologer var engageret i at grave i købstæderne samt i at skrive om byernes oprindelse, udvikling, topografi og omland. Da jeg således læste middelalderarkæologi på Moesgård i årene omkring 1980, var det store flertal af ansatte og studerende engageret i byerne – i projektet, i udgravningerne eller i et speciale med projektet som model. I købstæderne fandtes kildematerialet, de løse og måske senere faste jobs. Selv havde jeg da også planlagt at skrive om en norsk middelalderby med projektet som forbillede, men det kunne ikke gennemføres, da kildematerialet på det tidspunkt var låst (senere realiseret i Wienberg 1992). Og meget anderledes var ikke situationen, da jeg kom til Lund her i 1980'erne. Også her var byarkæologien og byprojektet dominerende som arbejdsfelt og som tema for studenteropgaver og afhandlinger.

Byarkæologiens dominans er nu brudt. Projekterne er formelt afsluttede. De norske udgravningskontorer er blevet nedlagt eller reduceret. Udgravningerne i købstæderne er om ikke ophørt, så i hver tilfælde blevet betydeligt færre her i 1990'erne. Moderniseringen af bykernen er mindsket – og skal der bygges, sker det gerne på

pæle. Nødudgravningerne er omsider flyttet til landet. Nu graves langs gasledninger, jernbaner og motorveje udenfor byerne samt under vandet. Og forskningen er fulgt med (jfr. Redin 1995).

Efter min mening har flugten fra middelalderen sin baggrund i flytningen fra købstaden til landet. Byarkæologiens nedgang har betydet en forskydning fra centrum til periferi, fra torvet og gaderne til markerne og skoven. Fokus ligger nu på storgårde, landsbyer, agre, svedjebrug, udmark og jernproduktion. Og her fjernt fra købstaden, og ofte også langt fra kirken, er begrebet middelalder simpelthen mindre brugbart. I Kyrkheddinge i Skåne, i Ängersjö nær grænsen til Norge, i det stærke landskab i Dalarna, hos anonyme "Svensson" i Värmland og oppe i Norrbotten er den traditionelle middelalder langt borte. Vi befinder os måske indenfor middelalderens kronologiske ramme, men konfronteret med stolpehuller, syldstensrækker, rydningsrøser, slaggebunker, fangstgruber og gårdhøje reduceres relevansen af begrebet. Middelalderen mærkes indirekte gennem krav om kristning og skatter. Men begrebet middelalder bliver vanskeligt at anvende – måske overflødigt: Hvor C14-dateringerne kommer ind, går middelalderen ud.

Massemateriale og moral

Da Anders Andrén i "Den urbana scenen" lancerede begrebsparret ma-

nifest og latent, kunne han næppe forudse debatten, som skulle komme. I META's spalter og på andre steder opstod en diskussion om begreberne og det såkaldte "massemateriale" (Andrén 1985, s 10f; også 1986; META 1989: 1, 2, 4; 1992: 1-2, 4; 1993: 1, 2; 1994: 2; 1995: 2; 1996: 4; 1997: 3; 1998: 2, 3; Modig 1994).

Debatten har handlet om, hvorvidt begreberne er absolutte eller relative, om hvad Andrén mente, ifølge ham selv og ifølge andre, og videre om masse materialets muligheder og begrænsninger. Og i debatten er middelalderarkæologien, masse materialet og dokumentationen af kulturlag efterhånden blevet sammenvævet. Og debatten har været påfaldende engageret. Umiddelbart kan det skyldes, at feltarkæologer opfattede formuleringerne som en nedvurdering af det arkæologiske fundmateriale i forhold til andre kilder. Men det kan tillige skyldes et latent budskab mellem linjerne.

Den betændte debat i fodsporene af begreberne manifest og latent kan skyldes, at nogen ved universitetet vovede at diskutere kildeværdien af materiale fra de store nødudgravninger, og dermed indirekte satte spørgsmålstejn ved det meningsfulde i mange feltarkæologers arbejde og identitet. For kan ikke mængden af fund komme til nytte, hvilken mening er der da med arkæologiske udgravninger. Her leder debatten let til ubevægelige metodiske standpunkter, der lige som poetikken kan

udarte til et forsvar for egen praksis. Standpunkterne afspejler da blot forskellige arbejdsbetingelser og arkæologiske skalaer – universitetets små forskningsfelter og selvvalgte manifeste fund – nødudgravningernes store felter og mere eller mindre påtvungne latente fundmængder (jfr. Larsson 1992 og Larsson & Rudebeck 1993).

I debatten om masse materialet vil jeg fremhæve et andet begrebspar. Tilstrækkeligt længe har debatten handlet om det manifeste kontra det latente. I stedet vil jeg her pege på perspektiverne ovenfra og nedefra. Efter min mening kan engagementet i begreberne og masse materialet nemlig også skyldes, at debatten egentlig handler om, fra hvilken vinkel fortiden bør anskues: Ovenfra eller nedefra – fra himlen eller fra jorden.

Om masse materialet bør og kan udforskes er et spørgsmål forbundet med politik og moral, ja med motiverne for overhovedet at studere fortiden. Studiet af masse materialet er middelalderarkæologiens svar på socialhistorien. Masse materialet kan repræsentere "massen" af mennesker, der havnede udenfor teksterne.

Det er ikke tilfældigt, at den første afhandling, som bevidst og metodisk nydannende anvendte byarkæologiens masse materiale, nemlig Axel Christophersens "Håndverket i forandring", er skrevet i en historiematerialistisk diskurs med henvisninger til Louis Althusser, Karl Marx og Pierre

Vilar (Christophersen 1980). Og Sæbjørg W. Nordeide har i sin funktionsanalyse af masse materialet fra Folkebibliotekstomten i Trondheim motiveret analysen med, at det arkæologiske materiale indeholder information om "the silent majority" og derfor kan anvendes for at få indblik i et bredt socialt spektrum af samfundet (Nordeide 1990, s 132).

Det udfordrende kan være, at Anders Andrén, og nu også Stefan Larsson, med deres metodiske kritik, i praksis har underkendt muligheden for at skrive en massens historie med hjælp af materiale nedefra. Andrén har i linje med den kontekstuelle arkæologi kritiseret en kvantitativ og kontekstløs analyse af masse materialet (Andrén 1993, s 41). Larsson derimod har udviklet kritikken af feltmetodikken, så at gamle udgravningers iagttagelser reelt afskrives som meningsløse – i hver tilfælde meningsløse i forhold til Larssons egne spørgsmål: "Det vill säga att materialet var ej möjligt att avlocka någon mening, det var slutet i sig själv." (Larsson 1993: 3-4, s 43; også 1995, s 28, 35f) Samtidig med at Larsson henviser til et perspektiv nedefra (jfr. Larsson 1996, s 28), hindrer hans egen skarpsindige metodeudvikling omkring dokumentation og stratigrafi, at dette perspektiv kan realiseres: Problematisk eller prisværdigt? Den socialhistoriske syntese udsættes under alle omstændigheder til bedre tider.

At masse materialets kvantitet indbyder til kvantitative metoder kan

ikke overraske uanset en usikker kontekst og betydning. Og at yngre forskere kritisk afviser ældre forskeres spørgsmål, metoder og resultater er et nødvendigt led i fagets fornyelse, selv om det sociologisk set er forudsigeligt og præget af et evolutionært grundsyn.

Selv har jeg forsøgt at studere kirkearkitektur som et masse materiale, nemlig nedefra (fra sognets niveau) og kvantitativt (2692 kirker med tilhørende statistik) (Wienberg 1993). Min erfaring, og jeg tror også andres, er, at masse materialer kræver lang lang tid: Ting ta'r tid! Se blot på årene og årtierne mellem tidspunktet for udgravningen og publiceringen i kendte projekter som Århus Sønder vold, Viborg Sønder sø, Bryggen i Bergen, Folkebibliotekstomten i Trondheim, Handelstorget i Skien, Baglergatan i Tønsberg, Eketorp på Öland og Gamla Lödöse.

At masse materialer kræver lang tid, er der mange gode grunde til, som handler om planlægning, personale og penge. Men konsekvensen bliver unægtelig, at aktualiteten og den såkaldte "forskningsfront" ofte er udenfor synsvidde, når det omsider er muligt at publicere. Dertil er min egen erfaring fra kirkerne, at store materialer åbner døren for det komplicerede og det flertydige. Masse materialets statistiske "på den ene og på den anden side", har ikke samme slagkraft som utvetydige teser baseret på ét fåtal velbelyste eksempler.

Massematerialet er altså tidskrævende og vanskelig at anvende. Da kan kritikken få som konsekvens, lige som ved den historiske kildekritik, at masse-materialet bliver liggende. Og dermed er vi tilbage ved flugten fra middelalderen. For flugten fra middelalderen kan også være en bevidst eller ubevidst flugt fra købstædernes besværlige massemateriale – fra middelalderarkæologiens latente "affald". Flugten ud af købstæderne og bort fra masse-materialet til landet og skoven kan dog betyde en genopdagelse af middelalderens ikke-urbane menneskemasse, altså almuen, og dermed igen bidrage til et perspektiv nedefra.

Valg af vej

Afslutningen nærmersig: Jeg indledte med at hævde et paradoks, nemlig at samtidig som middelalderen øger i popularitet, så mindsker middelalderens relevans for middelalderarkæologien. Middelalderarkæologer flygter fra middelalderen ad 4 veje: Ved at inddrage nærliggende perioder, at overgå til en lang middelalder, at omdefinere faget til en historisk arkæologi, eller at vende tilbage til en almén arkæologi. Det blev afvist, at flugten har at gøre med, at videnskaben mister interesse, hvor det populære vinder terræn. I stedet tolker jeg flugten i dens forskellige former som en tilpasning til arkæologiens nye situation, hvor tyngdepunktet i nøddudgravningerne og også forskningen er flyttet fra købstæderne til landet og skoven. Og flugten er forbundet med spørgs-

målet om masse-materialets muligheder og begrænsninger.

Hvor står jeg selv i alt dette? Så længe jeg har arbejdet som kirkearkæolog, har middelalderen i det store og hele fungeret udmærket som begrænsning. Jeg har blot efter behov udvidet grænserne geografisk fra Danmark til Norden og inddrager nu også Baltikum. Men jeg finder den historiske arkæologis færre grænser fristende. Spørgsmålet er imidlertid, hvad det i praksis ville betyde for faget. Omdefineres middelalderarkæologien til en historisk arkæologi må faget komme til at minde om etnografien eller den sociale antropologi, hvor teorier og metoder er i centrum, mens eksemplerne kan hentes fra hele jordkloden. De lokale, nationale og nordiske eksempler må dog fortsat være dominerende i en historisk arkæologi, da det foreløbigt er her, at arbejdsmarkedet findes.

Muligheden findes også for at skabe en ny struktur, der mere minder om den såkaldte virkelighed udenfor universiteterne, hvor kulturarvsforskningen kan blive et væsentligt element (jfr. Kristiansen 1996), men det har hidtil ikke fundet støtte, i hver tilfælde ikke i Lund. Så imens andre finder ud af, hvordan fagene skal organiseres, vil jeg selv så vidt muligt bedrive en arkæologi, der er lige så grænseløs, som ordet i dets oprindelige betydning af læren om det gamle.

Jes Wienberg er universitetslektor og docent i middelalderarkæologi ved Arkeologiska institutionen i Lund.

Hovedsynspunkterne i denne artikel er blevet præsenteret i middelalderseminaret ved Göteborgs universitet i november 1998. Tak til Karl G. Johansson for invitationen, til Bodil Petersson for

synspunkter på teksten og til Turi Thomsen for sprogranskning.

I øvrigt, til tidligere fyndord omkring middelalderarkæologiens identitet kan nu føjes en ny formuleret i seminaret af litteraturhistorikeren Lars Lönnroth: "En medeltidsarkeolog är en arkeolog, som även kan läsa."

Litteratur

- Andersson, H. 1981. Varför nyare tids arkeologi. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1981: 2.
- Andersson, H. 1987. Fornminneslag - exploatering - medeltidsarkeologi - forskning. Funderingar kring påtagliga samband. *Lundaforskare föreläser* 19.
- Andersson, H. 1993. Medieval archaeology in Scandinavia. *The Study of Medieval Archaeology, European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11-15 June 1990*. (Red.) Hans Andersson & Jes Wienberg. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 13.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° nr 13.
- Andrén, A. 1986. I städernas undre värld. *Medeltiden och arkeologin*. Festskrift till Erik Cinthio. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 1.
- Andrén, A. 1993. Kunskapspotentialen i stadsarkeologi. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1993: 2.
- Andrén, A. 1997. *Mellan ting och text. En introduktion til de historiska arkeologierna*.
- Cederlund, C. O. 1998. Myten om vårt vikinga-ursprung. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1998: 4.
- Cantor, N. F. 1991. *Inventing the Middle Ages. The lives, works, and ideas of the great medievalists of the twentieth century*.
- Christophersen, A. 1980. *Håndverket i förändring. Studier i horn- og beinhåndverkets utvikling i Lund c:a 1000-1350*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4° N° 13.
- Clark, K. 1928. *The Gothic Revival. An Essay in the History of Taste*.
- Clarke, H. 1984. *The Archaeology of Medieval England*.
- Duby, G. 1985. *William Marshal eller Den bäste riddaren i världen*.
- Eco, U. 1984. *Rosens navn*. (1. udg. 1980)
- Eco, U. 1988. *Middelalderens genkomst og andre essays*.
- Eriksdotter, G. 1996. *Dalby kungsgård - byggnadsarkeologisk undersökning och dokumentation över renoveringsarbetena 1994-95*. Arkeologiska rapporter från Lund 17.
- Ersgård, L. 1990. Arkeologi i senare tiders lämningar. *Arkeologi i Sverige 1987*. (Red.) Agneta Modig. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Rapport RAÄ 1990: 1.
- Gardelin, G. & Goksör, S. & Johansson Hervén, C. & Larsson, S. 1997. *Askallén, Lundagård. Arkeologisk förundersökning 1996*. Arkeologiska rapporter från Lund 19.

- Grandien, B. 1974. *Drömmen om medeltiden. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare.* Nordiska museets Handlingar 82.
- Guillou, J. 1998. *Vägen till Jerusalem.*
- Gustafsson, L. 1995. Den förtrollade zonen. Leken som möjlighet och fara under medeltidsveckan i Visby. *Kulturella Perspektiv, Svensk etnologisk tidskrift* årg. 4, 1995: 2.
- Hansen, P. V. & Lazenby, D. & Simonsen, T. & Johannessen, K. 1997. *Middelaldercentret - et museumscenter.*
- Harrison, D. 1991. Bilden av medeltiden. *Tvårsnitt 1991*: 3.
- Helander, S. & Pernler, S.-E. & Piltz, A. & Stolt, B. 1993. *Mässa i medeltida socken.*
- Hobsbawm, E. & Ranger, T. (eds.) 1983. *The Invention of Tradition.*
- Jeppesen, J. & Schmidt, H. 1996. Rekonstruktion af stavkirken fra Hørning. *Kuml 1993-94. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab.*
- Jonsson, M. 1990. *Medeltidsveckan på Gotland.*
- Karlsson, L. m. fl. (red.) 1984. *Den ljusa medeltiden. Studier tillägnade Aron Andersson.* The Museum of National Antiquities, Stockholm. Studies 4.
- Kristiansen, K. 1996. Old Boundaries and New Frontiers. Reflections on the Identity of Archaeology. *Current Swedish Archaeology* 4.
- Käll, H. 1998. *Levande rollspel. En handbok.*
- Källström, S. 1996. Medeltiden som dröm och utopi. *Populär Historia* 1996: 3.
- Larsson, S. 1992. Arkeologi och vanmakt. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1992: 1-2.
- Larsson, S. 1993. Lunda-arkeologin i ljuset av erfarenheterna från de senaste utgrävningarna. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1993: 3-4.
- Larsson, S. 1995. Till frågan om metoden 2. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1995: 2.
- Larsson, S. 1996. Att arbeta med stratigrafi i Lund - konsekvenser för vår syn på den medeltida staden. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1996: 4.
- Larsson, S. & Rudebeck, E. 1993. Arkeologin och makten över meningen. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1993: 1.
- Lassen, T. W. 1988. Til forelæsning i Middelalderens Archæologie - for 150 år siden. *Hikuin* 14.
- Le Goff, J. 1986. Den lange middelalder. *Slagmark* 1986: 7. (Også trykt i *Res Publica* 11, 1988.)
- Le Roy Ladurie, E. 1980. *Montaillou. En fransk by 1294-1324.* (1. udg. 1975).
- Lindborg R. 1986. Akademisk överförfining och överkultivering? *Res Publica* 3/85.
- *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1979ff.
- Modig, A. (red.) 1994. *Arkeologiska massfynd. Seminaret "Det arkeologiska massmaterialet" den 5 juni 1991.*
- Molaug, P. B. 1977. Middelalderarkeologien i Norge. *Hikuin* 3.
- Nordberg, M. 1984. *Den dynamiska medeltiden.*
- Nordberg, M. 1993. "Renässansmänniskan". *1400-talets Italien - myter och verklighet.*
- Nordeide, S. W. 1990. Activity in an Urban Community. Functional aspects of artefact material in Trondheim from c. A.D. 1000 to A.D. 1600. *Acta Archaeologica* 60.
- Olsen, B. 1992. Historisk arkeologi: fagpolitisk nødvendighet eller disiplinært blindspor? *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1992: 4.
- Olsen, O. 1977. Perspektiver for dansk middelalder-arkæologi. *Hikuin* 3.
- Petersson, B. (i tryk). Re-Creating the Past. On the Quality of Archaeological Reconstruction on Gotland. *Current Swedish Archaeology* 7.
- Pinborg, J. 1981. *Den mørke middelalder - revisionen af en klichéforestilling.* Grundvidenskabten i dag 28.

- Redin, L. 1995. Some Remarks on Historical Archaeology in Sweden between 1986 and 1990. Based on "Nordic Archaeological Abstracts". *Current Swedish Archaeology* 3.
- Roesdahl, E. 1997. Dansk middelalder-arkæologi - nu og fremover. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1997: 2.
- Welinder, S. 1989. Arkeologi om människor med bokstäver men utan tvål. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1989: 2.
- Wienberg, J. 1988. Metaforisk arkæologi og tingenes sprog. *META, Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1988: 1-2.
- Wienberg, J. 1990. Kirken, kulturlandskabet og den lange middelalder. *Hikuin* 17.
- Wienberg, J. 1992. *Grund og gård i Tønsberg*. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg 9.
- Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11.

Finlands nya medeltid

Knut Drake

Abstract

A new Middle Age of Finland

When Finland in 1809 became an autonomous state, the need for creating a national history arised. For the Middle Ages the preserved monumental buildings played an important role, because of the scarcity of written sources from that period. The research was for a long time dominated by a national romantic school of thought, which claimed that the country ever since the early Middle Ages had been a highly developed region, both economically and culturally. Their view was strongly supported by the architectural historian Ilkka Kronqvist, who in the 1930's pointed out that the c. 100 Finnish stone churches were built by stages from 1250 to 1520. This comprehensive view was overthrown by Markus Hiekkänen in his dissertation in 1994. He could point out methodological deficiencies in the Kronqvist chronology and arrived at the standpoint that most of the stone-built churches were in fact erected between 1430 and 1560.

Finlands medeltida historia börjar på 1150-talet. Då har kristendomen slagit rot i landets sydvästra delar och ett biskopsstift med centrum i Nousis har grundats. Den första domkyrkan och de anspråkslösa gudstjänstlokaler-na ute i församlingarna är av trä. 1229 flyttar biskopen till Korois och där byggs en ny domkyrka av trä, som ca 1250 får ett smalare kor av sten. På Åland och vid den nyländska kusten börjar man vid samma tid uppföra stenkyrkor med smalare kor.

Vid mitten av 1200-talet bygger inflyttade tyska handelsmän i Åbo en träkyrka, som efter någon tid får en sakristia av sten. Denna kyrka övertas 1286 av biskopen. Han låter här uppföra en treskeppig hallkyrka av tegel som år 1300 invigs till domkyrka. Den nya domkyrkan har ett smalare, femsidigt kor som efter mitten av 1300-talet ersätts av ett mäktigt katedralkor. Därefter börjar man bygga till sidokapell och på 1460-talet förhöjs mittskeppet och domkyrkan omgestaltas till en basilika.

Samtidigt med uppförandet av tegeldomen i Åbo börjar några församlingar i Egentliga Finland bygga motsvarande hallkyrkor av gråsten. Arbetet genomförs enligt en modell, som sedan blir regel under resten av medeltiden. Först fogar man en sten-sakristia till den gamla träkyrkan och därefter följer etappvis långhusmurar, valv och vapenhus, ofta med långa pauser mellan de olika byggnadsföretagen.

Byggandet av gråstenskyrkor fortsätter på 1300-talet och då kommer också Satakunda och västra Nyland med i bilden. I slutet av seklet eller i början av nästa uppförs den märkliga tegelkyrkan i Hattula. En ny, intensiv kyrkobyggnadsepok inleds vid mitten av 1400-talet. Nu byggs klosterkyrkan i Nådendal och stadskyrkan i Borgå och runt om i stiftet tillkommer flera stora hallkyrkor.

Detta är ett något karrikerat sammandrag av den finska stenkyrkoarkitekturens historia i enlighet med den doktrin som varit gällande under de senaste femtio åren. Den sammanfaller med och stöder den bild av Finlands medeltida historia som tecknats av historikern Jalmari Jaakkola (Jaakkola 1938-1959). Jaakkola representerade en forskningstradition som går tillbaka på Henrik Gabriel Porthans (1737-1804) studier kring den finska biskopskrönikan.

Jaakkolas tanke var att Finland har haft en märklig historia ända sedan en grå forntid. Vid utgången av 1100-

talet tävlade Sverige, Danmark och Novgorod om makten över området, men i samarbete med kyrkan fick svenskarna under loppet av 1200-talet landet i sitt våld. Till en början utövades administrationen av biskopen i det finska stiftet, men övergick i världsliga händer då kungamakten ca 1280 började uppföra de mäktiga stenborgarna i Åbo, Tavastehus och Viborg. Den finska rikshalvan spelade en viktig roll i rikets historia på 1300-talet och blev ett betydande maktcentrum på 1400-talet.

De skriftliga källorna till Finlands historia är tunnsådda före år 1400, men man har räknat med att många urkunder har skattat åt förgängelsen i samband med eldsvådor, krig och andra olyckor. De försvunna urkunderna har kompenseras av de medeltida byggnadsmonumenten som vittnesbörd om landets politiska och ekonomiska standard på 1200- och 1300-talet.

De finska tegel- och gråstenskyrkornas dateringar var länge vacklande, men på 1930-talet inordnades de av Ilkka Kronqvist i ett system, som perfekt passade ihop med Jaakkolas helhetssyn (Kronqvist 1948). Kronqvist var en historielärare, som på 1920-talet deltog i de byggnadshistoriska undersökningarna i Åbo domkyrka. Han anställdes 1930 vid Arkeologiska kommissionen – Finlands riksantikvarieämbete – med de medeltida byggnadsmonumenten som anvarsområde och publicerade därefter många värdefulla artiklar, främst i tid-

skrifterna *Suomen museo* och *Finskt museum* (Boström 1948). Sin syn på den medeltida kyrkoarkitekturens historia presenterade han i en serie föredrag på det baltiska seminariet i Stockholm 1938. Han hade säkert för avsikt att skriva ett större verk om ämnet, men planerna stäcktes av hans alltför tidiga bortgång 1944. Manuskripten till hans föredrag i Stockholm publicerades sedan obearbetade och kom för en lång tid framåt att tjäna som rättesnöre för alla som sysslade med forskning kring finsk medeltidsarkitektur.

Kronqvists unika ställning som den enda accepterade auktoriteten i fråga om den medeltida kyrkoarkitekturens historia hängde samman med att han efter sin död inte fick någon omedelbar efterträdare inom Arkeologiska kommissionen. Den enda som då kunde ha kommit i fråga var Lars Pettersson, som 1939 hade inlett sin bana som medarbetare till Kronqvist. Kriget förde dock Pettersson in på andra forskningsområden och 1951 blev han professor i konsthistoria i Helsingfors.

Lars Pettersson var fast övertygad om att Kronqvists syn på den medeltida kyrkobyggnadskonstens historia var den rätta, vilket han också förde fram i sin undervisning. På 1950- och 1960-talen restaurerades många medeltidskyrkor och då var det huvudsakligen Petterssons elever, med en starkt inbyggd respekt för det kronqvistska arvet, som stod för den byggnadshistoriska sakkunskapen.

Samma sak gällde de stora borgrestaureeringarna i Åbo, Tavastehus och Olofsborg och då inventarieverket Finlands kyrkor började ges ut 1959, utsågs en övertygad kronqvistian, Tove Riska, till dess redaktör.

Det blev en av Petterssons sista elever, Markus Hiekkänen, förunnat att göra slut på Kronqvistparadigmet. På 1980-talet hade han för avsikt att skriva en avhandling om de medeltida kyrkobyggmästarna i Åbostiftet. Han tog på sig mammutuppgiften att grundligt studera och kategorisera landets samtliga 103 stenkyrkor, som han med hjälp av ett fyrtiotal kännetecken kunde indela i tre klart urskiljbara grupper. När han sedan övergick till att datera dessa visade det sig att den så väl inkörda Kronqvistska kronologin hade kollapsat.

Enligt Hiekkänens iakttagelser finns det bara på Åland en liten grupp gråstenskyrkor som kan hänföras till slutet av 1200-talet. Alla kyrkor på fastlandet passar in i de två övriga kategorierna. Den äldre av dessa daterar han till perioden 1430-1490, medan kyrkorna i den yngre gruppen hänförs till tiden efter år 1480. Tegelkyrkan i Hattula har uppförts mellan 1440 och 1480. I motsats till tidigare forskare anser Hiekkänen att bygandet av gråstenskyrkor ingalunda upphörde år 1527, utan att det dröjde ända till 1550-talet innan Gustav Vasas åtstramning av de kyrkliga finanserna definitivt gjorde slut på församlingarnas möjligheter att bygga kyrkor av sten (Hiekkänen 1994).

Hiekkkanens dateringsmetoder är ytterst kritiska. Han godkänner bara sådana urkunder, som entydigt kan hänföras till bestämda byggnadsföretag. Endast klart daterbara vapensköldar och byggnadsinskrifter finner nåd inför hans ögon, medan myntfynden och den lösa kyrkoinredningen räknas som sekundära dateringskriterier. Han förhåller sig också avvisande till de flesta naturvetenskapliga dateringsmetoder, med undantag av dendrokronologin, som han accepterar då den tillämpas på trävirke som entydigt står i förband med de murar som dateras.

Hiekkkanen tror inte på Kronqvists teori om att kyrkorna byggdes i många etapper med långa avbrott emellan. Med praktiska exempel visar han att det medeltida byggandet inte kan ha varit så komplicerat som man hittills har föreställt sig och att de fogar som finns i byggnadsverken för det mesta kan förklaras utgående från de korta murningsåsongerna. Det smalare koret i Korois, som enligt Kronqvist var Finlands äldsta stenbyggnad, avfärdar Hiekkkanen som ett senmedeltida minneskapell.

Hiekkkanens teser väckte omedelbart protester. En del präster tyckte inte om att deras församlingskyrkor helt plötsligt blev hundra – hundra-femtio år yngre än tidigare. Men även några kolleger har haft svårt att smälta de nya lärorna. I det senaste häftet av Finlands kyrkor, som behandlar tegelkyrkan i Hattula, konstaterar Marja-Terttu Knapas att Hiekkkanen inte har

fört fram någonting, som skulle ompröva kyrkans allmänt accepterade datering till ca 1400 (Knapas 1997). Åsa Ringbom, som basar för utgivandet av serien Ålands kyrkor, har också en avvikande åsikt och har reagerat häftigt mot Hiekkkanens kritiska inställning till försöken att datera de åländska kyrkorna med hjälp ¹⁴C-analyser av murbruk (Ringbom & Remmer 1995, Hiekkkanen 1997a).

Henrik Lilius har recenserat Hiekkkanens avhandling och konstaterar att denne är den första som med vetenskapliga metoder har bearbetat det kyrkoarkeologiska materialet i sin helhet (Lilius 1996). Avhandlingen är av epokgörande betydelse och innebär att det kronqvistska paradigmatets trollkrets nu är bruten. Lilius pekar dock på stilteoretiska svagheter hos Hiekkkanen och menar att hans hårdhänta kategorisering kan ge upphov till en ny stelbent dateringsdoktrin. Lilius kan inte heller förstå den rigorösa kritiken av ¹⁴C-dateringarna av murbruk, som ändå har backats upp av så många specialister. Hiekkkanen har svarat på kritiken och diskussionen kommer säkert att fortsätta (Hiekkkanen 1997b).

De nya dateringarna av gråstenskyrkorna har accepterats av yngre historiker och kyrkohistoriker. Ari-Pekka Palola, som nyligen disputerade med en avhandling om de senmedeltida Åbobiskoparna Magnus Tavast och Olaus Magnus, är helt underförstådd med tanken att stenkyrkobyggandet på landsbygden har tagit fart först

under Magnus Tavasts episkopat (Palola 1997). Denna uppfattning omfattas även i den senaste översikten av den finska kyrkohistorien (Heininen & Heikkilä 1996).

Jag har också själv tagit ställning till Hiekkansens omdateringar av gråstenskyrkorna (Drake 1996). Jag har visserligen inte kunnat kullkasta hans teorier, men har påvisat att det nu finns en svårförklarlig lucka mellan 1290-talet, då Åbo domkyrka och de stora stenborgarna uppfördes, och 1430-talet. På detta har Hiekkanen svarat att man inte utan vidare kan jämföra borgarna, som byggdes med centralmaktens allmänna resurser, med landsbygdens stenkyrkor, som uppfördes med församlingarnas begränsade medel (Hiekkanen 1997a).

Resonemanget om stenborgarna håller kanske streck, men fortfarande är dateringen av Åbo domkyrkas äldsta byggnadsskede ett olöst problem. En trovärdig tradition vet berätta att domkyrkan högtidligen invigdes den 17 juni 1300 och man utgår allmänt ifrån att det var hallkyrkan av tegel som då togs i bruk. Men om Hiekkansens dateringar stämmer så kom det att dröja ca 130 år innan liknande kyrkor av gråsten började uppföras utanför staden. Detta är svårt att acceptera. Antingen är domkyrkan yngre eller landsortskyrkorna fel daterade.

Bitarna i detta läggspele faller dock på plats om vi utgår ifrån att Kronqvist också i det här fallet tog miste. Kanske det i själva verket var träkyrkan som

konsekrerades år 1300? Sägna om de tyska köpmännen baserar sig nämligen helt på lösa gissningar och kan förpassas till historiens skräpkammare. Den tidiga gråstenssakristian kan representera ett första försök att få i gång ett stenkyrkobygge.

Om vi alltså utgår ifrån att också 1290-talets domkyrka var av trä, så kan hallkyrkobygget hänföras till vilken tidpunkt som helst mellan 1300 och 1420. De första pålitliga dateringarna inom domkyrkokomplexet tillhör nämligen första hälften av 1420-talet, då Helga Lekamens kapell fogades till långskeppets norra sida (Drake 1997).

Diskussionen om de finska gråstenskyrkornas ålder går vidare, men ett är säkert: tack vare upphävandet av det kronqvistska paradigmet har synen på Finlands medeltida historia genomgått en radikal förändring. Den långa raden av mäktiga gråstenstempel kan inte längre föras fram som bevis på en tidig ekonomisk och politisk expansion. Nu måste vi räkna med att landet under större delen av medeltiden utgjorde en perifer region, som först på 1400-talet började spela en mera central roll i det politiska makt-spelet.

Knut Drake är fil.dr och fri forskare, hemma i Åbo.

Litteratur

- Boström, B. 1948. I. Kronqvistin julkaisut. *Finska fornminnesföreningen tidskrift XLVIII*.
- Drake, K. 1996. Finlands inträde i medeltidens europeiska kulturgemenskap. *Tieteessä tapahtuu 5/96*.
- Drake, K. 1997. Hinrich Brunsberg und Finnland. *Armin Tuulse-Colloquium in Dorpat*. (In print).
- Heininen, S. & Heikkilä, P. 1996. *Suomen kirkkohistoria*.
- Hiekkänen, M. 1994. *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku*.
- Hiekkänen, M. 1997a. Några ord om 14C-datering av murbruk samt om bosättningskontinuitet på Åland. *META 3*.
- Hiekkänen, M. 1997b. Finland's Medieval Stone Churches and their Dating - a Topical Problem. *Suomen Museo*.
- Jaakkola, J. 1938-1959. *Suomen historia II-VI*.
- Knapas, T.-M. 1997. Hattulan ja Tyrvännön kirkot. *Finlands kyrkor 20*.
- Kronqvist, I. 1948. Die mittelalterliche Kirchenarchitektur in Finnland. *Finska fornminnesföreningens tidskrift XLVIII*.
- Lilius, H. 1996. The Problem of Dating of our Medieval Churches. *Suomen museo*.
- Palola, A.-P. 1997. *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika - Turun piispat 1412-1460*.
- Ringbom, Å. & Remmer, C. 1995. Hammarland och Eckerö. *Ålands kyrkor 1*.

Veier uten forbindelse?

Positivism og sosialteori i veiforskningen

Terje Gansum

Abstract

Roads without connections? Positivism and social theory in road (holloway) research.

The article takes as its departure the neglected subject of holloways. Very little has been written about roads and communication in Scandinavia, which partly explains the lack of theoretical discussions about these crucial aspects of prehistoric and medieval societies. Are archaeologists or historians able to join localities with holloways into routes, and, if so, how do they argue? There are aspects of source criticism that are relevant to holloways, but even more so crucial aspects of a theoretical kind. The article covers the following issues: the problem of contemporaneity, problems related to metaphysics, the human agency and reflexivity, and the sociology of roads. Holloways should be regarded as relicts of an infrastructure, i.e. they are social matters. The article also explores the way we use analogies and construct theories about movements. People move and are in turn transformed by movement in the landscape. No landscape is neutral or should be conceived as such. Holloways can therefore be said to form the alley of arguments through meaning, values and installations in the landscape.

Innledning

I dette arbeidet forsøker jeg å nærme meg hulvei- og kommunikasjons-historie teoretisk. Den litteratur som er lett tilgjengelig om hulveier er i liten grad teoretisk fundert. Funk-sjonalistiske tolkninger og ”nyttige” cost-benefit analyser over korteste strekning dominerer. Dette ønsker jeg å utfordre gjennom denne abstrakte behandlingen av hulveiene. Bevisst utelater jeg å benytte empiriske eks-

empler, i det håp å løfte diskusjonen til et mer undrende, nysgjerrig nivå. Det er behov for nye metodiske til-nærminger til hulveiproblematikken, og jeg vil komme tilbake til det i en oppfølgende artikkel.

Utfordringen blir: hvordan kan vi tenke om hulveiene?

Kan vi slutte fra hulveienes relative likhet i utseende til at de også har en relasjon i tid og til hverandre? Slike

slutningsproblemer er generelle, i det vi tar utgangspunkt i fysiske spor som ikke har fysisk tilknytning til hverandre. Naturvitere vil teste om de foreliggende eksemplene har likeartede egenskaper, og sette opp ulike testimplikasjoner for å avgjøre om så er tilfellet. Innenfor humaniora setter vi opp en argumentasjonskjede, som språklig og logisk skal være vitenskapelig holdbare, og som skal underbygge hvorfor de fysiske anleggene eventuelt kan, eller ikke kan, ses i sammenheng.

Vårt empiriske materiale gjennom denne artikkelen er hulveier. De kan betraktes som punkter uten forbindelse. Filosofisk sett er enhver snutt hulvei seg selv nok. Få er datert, og vi har problemer med kravet om samti-

dighet (Jørgensen 1988, s105 f, 1996, s 49, Kunwald 1996, s 19). Hvordan skal vi arbeide med hulveiene? I foreliggende arbeid vil vi se nærmere på hvordan vi kan behandle hulveiene teoretisk.

Hva er så en hulvei? Det er gitt flere forslag til definisjoner og karakteristika for hva en hulvei er (Steiner 1984, s 9, Møyner 1994, s 18, Andersson 1997, s 3 ff, Jacobsen 1997, s 191). I foreliggende arbeid vil vi legge følgende karakteristika til grunn for forståelsen:

Hulveier er *slitasje* som følge av *ferdsel* kombinert med *erosjon*. Hulveier forekommer vanligvis i *hellende terreng*. Hulveiene er *forsenkninger* sett i relasjon til det omkringliggende terrengets overflate og *lengdeprofilets*

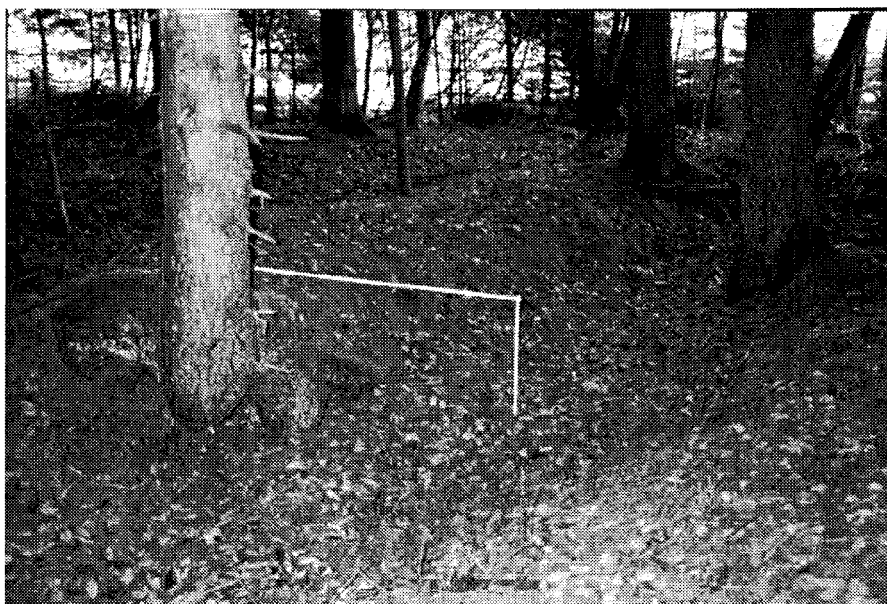

Fig. 1. To meters tommestokk satt i vinkel; 0,5x1,5 m i en av de fire parallelle hulveierne på Jåberg i Sandefjord kommune, Vestfold. Hulveier har ofte relativt beskjedene dimensjoner og jeg velger å avbilde en ordinær framfor en spektakulær hulvei. Foto: T. Gansum.

regularitet følger linjeføringen av en klotoide uten brudd"

I tillegg til hulvei finnes *kasseformete veier*. *Kasseformet vei* betegner strekninger hvor det er fjernet løsmasser i veiens/hulveiens indre sidekant i den hensikt å gjøre veien bredere, og kjørbær for hest og vogn. De indre sidekantene er ofte godt markert og nærmest loddrette. Kasseformet vei er en konstruksjon og skiller seg derfor fra hulveiene. Det er likevel ingen grunn til å behandle dem som adskilte fenomen, i og med at en og samme vei kan ha begge utforminger innenfor en kort strekning. Det synes å være funksjonelle behov som har kronologiske implikasjoner som skaper de kasseformete veistrekningene.

Vi vil ta for oss fire aspekter ved vei-problematikken som berører hvorledes vi trekker slutninger og konstituerer kunnskapsteoretiske rammer for veiforskning: Samtidighetsproblemet, metafysikkproblemet, de handlende og tenkende menneskene, og veiens sosiologi. Ved å drøfte teoretiske, metodiske og kildekritiske problemer relatert til veifragmenter avdekker vi svakheter i resonnementene. Kildekritisk avklarer vi hvor vi står og hvilke problemer vi må hankses med i arbeidet videre.

Samtidighetsproblemet

Hulveier har vist seg meget vanskelig å datere, nettopp fordi de ikke er

Fig. 2. Denne kasseformete veien ligger i Hogsnesåsen, Tønsberg kommune i Vestfold, har en bredde som er tilpasset kjøring med vogn. Foto: T. Gansum.

konstruksjoner, men slitasje i terrenget (Gren 1987, s 51, Skarre 1997 a, b). I heldige fall finnes det dateringer som gir hulveien en anseelig tidsdybde, i alle fall til romersk jernalder (Englund 1979, Thrane & Madsen 1995). En rekke hulveier er blitt arkeologisk undersøkt, men langt de fleste har ikke gitt sikre dateringer (Vinberg 1983, Fossum 1996, Sønsterud 1997, Rosén 1997, Wangen 1998). Manglende dateringer er hovedregelen. En av årsakene til at utgravningene har endt uten dateringsresultater er at arkeologene ikke har fått velge hvilke hulveier som skal undersøkes, de er styrt av forvaltningsvedtak hvor ulike inngrep i terrenget truer hulveilokaliteter. En annen årsak til manglende dateringsresultater er av metodisk art. Det er gjort lite for å utvikle utgravningsmetoder som kan hanskkes med slitasjespor. De hulveiene som er arkeologisk undersøkt har i stor utstrekning fulgt samme metode. Det har vært søkt etter daterbare gjenstander. Hulveiene har blitt befart med metall søker før graving og metallgjenstander har blitt plukket opp. Deretter er det lagt en sjakt på tvers av hulveien og arbeidet har vært konsentrert om å dokumentere profilene (Vinberg 1983, Bjørnstad 1989, Landmark 1995, Larsen & Jacobsen 1995, Fossum 1996, Rosén 1997, Wangen 1998).

Teknisk sett kan vi undersøke veienes formvariasjon, bæreevne, slitasje og erosjon (Fossum 1996, Skarre 1997a). Slike analyser er viktige for å kunne avgjøre deres anvendelig-

het for ulike typer ferdsel. Med et godt bærelag unngår de farende å bruke unødige krefter på et ugunstig underlag, for eksempel bløte løsmasser. Tekniske egenskaper kan sammenstilles gjennom likheter og ulikheter og analogiene kan brukes som argument for at visse veier kan høre sammen.

Datering av hulveier er, foreløpig, et problem. Griper vi fatt i de metodiske sidene ved problemet kan vi kanskje komme videre. Det vil være nødvendig å undersøke flere lokaliteter i forskningsøyemed. Slike forskningsbaserte gravninger er nødvendig for å utvikle gravemetodikk, men også fordi valg av lokaliteter er avgjørende for hva en kan forvente å kunne besvare med et styrt inngrep. Slitasje er ikke anlagt, det er oppstått som følge av ferdsel. Velger vi lokaliteter hvor hulvei er direkte relatert til konstruksjon(er) vil vi kunne få bedre grep om hulveiens relasjon til konstruksjonen. For en relativ datering av slitasjen, er det nødvendig å datere konstruksjonen(e). Det vil være nyttig å forsøke å legge en sjakt som skjærer både konstruksjon og hulvei, og grave stratigrafisk i plan. På en slik måte kan vi forhåpentlig lese slitasjeavleiringer i forhold til konstruksjonen, enten det er et gravminne eller ett steingjerde. Noe kan vi erkjenne i terrenget ved å se på horisontalstratigrafien. Hvilke konstruksjoner overlager hulveier, og hvilke konstruksjoner synes å respektere hulveien, og hvilke er igjen overlagret av hulvei (jfr Drotz & Ekman 1995, s 19, Thrane & Madsen 1995, s 87)? Ved et større materialtilfang vil

det være mulig å se om det finnes mønstre i materialet.

Det har vært reist innvendinger mot å føre fragmenter av veier sammen (Jørgensen 1988, 1996). Kri-tikken som er framført tar utgangs-punkt i kildekritiske sider ved å føre ikke daterte veifragmenter sammen slik at de rekonstrueres som veistrøk (Mogren & Mansson 1995, s 79). Ønsket om å rekonstruere en spesiell vei er gjort for å forbinde konkrete mål. Arbeidsprosessen kan ta form av en begrunnelse av et på forhånd av-gjort saksforhold. Målene har vært styrende for hvor en har søkt veier:

”Iherdig eftersøgning kan resultere i kortlægning af talrige hulveje og vejspor. Sådanne kortlægninger er værdifulde, men skal behandles med varsomhed, når et bestemt tidsafsnits vejforløb søges rekonstrueret, også selvom de nogle steder kan sættes i forbindelse med daterede overgangssteder. Man vil i totale kortlægninger kunne se en tendens til vigtige vejkorridorer, men ofte afsøger man netop omkring en i forvejen valgt linie som et tradisionelt vejstrøg og man kan som regel fastlægge vejspor overalt, hvor færdsel overhovedet har været mulig. Kun i sjældne tilfælde kan disse vejspor dateres, og da som regel til nyere tid” (Jørgensen 1996, s 49).

Ser vi kildekritisk strengt på hulvei-materialet må vi innrømme at det blir vanskelig å belegge samtidighet og eventuell samhörighet mellom lokaliteter med hulveier. Uansett fysisk av-

stand mellom hulveiene i terrenget vil vi aldri komme denne kildekritiske innvending til livs, fordi vi ideelt sett skulle ha empirisk belegg i form av datering fra hver eneste hulvei. Et slikt krav til kildekritisk bevisføring er ab-surd; men sett nå at det forelå dateringer av hulveier og at disse var sam-tidige og lå innenfor et avgrenset område. Kunne vi da trekke slutninger om hvor mennesker og dyr hadde gått? Vi kunne sluttet at ferdse-len hadde gått der vi har spor. Hvor mye langer er man komme da?

Metafysikkproblemet

Hvis vi kjenner til lokaliteter in-nenfor et avgrenset geografisk om-råde, og mener å ha bra belegg for hva disse veisystemene binder sammen, så er vi framme ved det metafysiske pro-blemet: Hvordan kan vi erkjenne noe som ikke er tilstede? Helt konkret, og med andre ord: Hvor ble veiene ført fram mellom de veilokalitetene vi kjen-ner i dag? Vi vet ikke sikkert, men det er mange måter å nærme seg proble-met på. Vi kan se på landskapet. Hvor er det mulig å bevege seg? Det må være gyldig å slutte at det finnes topografi-ske avgrensninger som styrer og begrenser valgmulighetene. Dette reduserer mulige ferdselekskorridorer, og i heldige tilfeller reduseres mulig-heten ned til én løsning. Eksempel på slike terrengmessige reduksjoner er Hanekleiva i Vestfold, som er eneste oppstigningsmulighet fra fjord til fjell-platå innenfor et stort geografisk om-råde. Nettopp her finner vi et stort

veisystem med stor antatt tidsdybde. Lokaliteten er arkeologisk undersøkt, men ikke datert (Landmark 1995, Larsen & Jacobsen 1995). Reisebeskrivelser og andre skriftlige kilder vil kunne trekkes inn for å belyse hvor ferdseien gikk. Det er likevel vanskelig å belegge i detalj forbindelsene mellom hulveiene. Søk med metall-detektor mellom hulveilokaliteter kan og være en metode for å påvise ferdseier i form av hestesko og hesteskosøm (Weber 1987).

I de fleste tilfellene vil vi stå igjen med punkter uten forbindelse (jfr Myhre in prep). De manglende forbindelsene kan karakteriseres på ulike måter, og i den grad man ønsker å forbinde punktene, utgjør forbindelsen en metafysisk størrelse. Filosofisk vil vi kunne behandle det metafysiske problemet på ulike måter:

En streng positivistisk holdning vil føre til at forskeren på grunn av kildesituasjonen ikke har grunnlag for å si mer om saken. For det som ikke foreligger, er irrelevant og ikkevitenskapelig (Johansson 1987, s 16-18). Denne positivismen eller logiske empirismen, er nødvendig hvis en vil løse problemområder innen fysikk. Hulveier er riktignok fysiske og det er en rekke naturprosesser som virker inn, blant annet erosjon. Det er imidlertid viktig å ha klart for seg at hulveiene er resultat av menneskelige handlinger og naturprosesser. Den logiske positivismen er hjelpeløs som teoretisk utgangspunkt for analyser av samfunn og kultur. Hvis vi skulle

forkaste alt som ikke var fysisk, empirisk tilstede, ville vi i liten grad kunne analysere vurderinger, handlinger og motiver. Det kreves andre teoretiske tilnærminger som ivaretar ikke-fysiske størrelser i meningsproduksjonen. En filosofisk problemstilling er punkter uten forbindelse, men når punktene er fragmenter av veier, synes det nærmest meningsløst å betrakte dem i et perspektiv som umuliggjør forbindelse og kommunikasjon.

Et retorisk spørsmål blir da, hvor langt kan det være mellom to lokaliteter før vi ikke vil føre dem inn i samme nettverk? Selvfølgelig vil en slik vurdering måtte bli vurdert ut fra det empiriske materiale i et gitt område. Hvis vi for eksempel har likartede hulveier som ligger i samme skrånende terreng, orientert i samme retning, men med 40 meters mellomrom, er det sannsynlig at de hører sammen. Hvis de ligger 400 meter fra hverandre og landskapet åpner for mange ferdseiskorridorer og retninger synker sannsynligheten for å kunne si at hulveilokalitetene hører til samme veistrekning. Det oppstår problemer på lokalt nivå når det blir for mange veier å velge mellom innen et gitt område (Skarre 1997b, jfr Steiner 1984, Gren 1987). Men har de ingenting med hverandre å gjøre? Det de har felles er funksjonen som vei for handlende og tenkende mennesker.

Handlende og tenkende mennesker

Samfunn er kommunikasjon. Kommunikasjon foregår på mange plan; verbalt, visuelt, fysisk, elektronisk osv, og foregår til sjøs, på land og i luften med. Kommunikasjonsformene har endret seg mye i løpet av de siste hundre år. Vår behandling av hulveier setter arbeidet inn i en tid hvor kommunikasjon og interaksjon var fysiske møter. Slike møter krever forflytninger av mennesker, enten til fots eller ved bruk av transportmidler som hest, eventuelt vogn og hest eller andre dyr. Behov for interaksjon og samhandling resulterte i ferdsele som satte spor i landskapet. Kommunikasjonen fant ikke sted tilfeldig. Man gikk ikke nye veier hver gang. Ferdsele festet seg, ble rutinisert ved gjentakelse og fikseringen kunne ta seg uttrykk som stier og hulveier. Valgene som avgjorde hvor ferdsele fant sted kan vi fundere over og søke å begrunne. Fortidens mennesker handlet ut fra sin rasjonalitet, sine forestillinger og sin kunnskap. Deres handlinger var ikke mer tilfeldige enn våre handlinger i dag. Deres hus, deres dyrkede mark, deres omgang med barn og med hverandre, vil ha mange likheter med oss, nettopp fordi vi er mennesker. De strukturerte handlingene vi ser spor etter den dag i dag, bør settes inn i en sosial kontekst.

Hulveiene kan betraktes som materialiserte behov for sosiale møter og/eller for transport av gods og dyr (Risbøl & Skarre 1998). Veiene er

gjentakelse, ja nesten doktrine. Bevegelsesretningen og valg av trasé i landskapet styrer persepsjonen, det avgjør hva vi ser og hvordan vi ser ulike fysiske anlegg og naturdannelser. Mennesker navngir steder og formasjoner, og det knytter seg historier og myter til steder eller formasjoner (Burström 1996). Hele denne kulturelle tildelingen av mening til våre omgivelser dreier seg om verdioverføringer (Tilley 1994, s 15, Gansum et al 1997, s 17 f).

Mennesker arrangerer sine symboler i landskapet. Symbolenes virkninger kan bli vurdert ut fra distinksjonen; under- og overordnede landskapsrom, og kan gi ideer om hvor viktig landskapets kommunikative kildepotensiale er og hvorledes symbolene er plassert og eksponert for menneskene (Gansum et. al. 1997).

En vei eller andre kommunikasjonsanlegg oppstår ikke ut fra tilfeldigheter (Jørgensen 1997, 1998). De som ferdes skulle nå mål, enten de lå langt avsted eller var innenfor den lokale geografi. Veiene bør betraktes innenfor et perspektiv om målrettethet, som favner flere nivåer både lokalt og regionalt. Hver enkelt vei kan ha tjent ulike nivåer samtidig, ved å være lokal bygdevei og regional ferdselsåre. Dette fører oss videre.

Veienes sosiologi

Hulveiene ligger som punkter i landskapet, og vi har vært innom kilde-

kritiske aspekter ved hulveiene, vår mangel på dateringer og lokalitetenes manglende, eller fysisk skjulte, forbindelser. Det som imidlertid synes åpenbart er at veiene ikke har kommet til som følge av stasjonær slitasje opp og ned den samme åssiden. Hulveiene har hatt funksjonen vei, som *per se* er forbindelser. Veier og kommunikasjon inngår i nettverk og deres opphav er å finne i menneskers behov for samvær, sosial interaksjon av ulik art. Menneskene beveger seg og blir beveget, endret, påvirket. Veiene er et av midlene for å nå sosiale mål, og nettopp sosiale mål blir en begrunnelse for hvorfor vi bør forbinde veilokaliteter med hverandre.

Vi bør innta et teoretisk utgangspunkt som tar hensyn til menneskelig kompleksitet: "Neither subject (human agent) nor object ("society", or social institutions) should be regarded as having primacy. *Each is constituted in and through recurrent practices*" (Giddens 1982, s 8). Når kompleksiteten er av et slikt omfang at det ikke er mulig å isolere enkelte faktorer for å forklare, blir krav om etterprøvbarest nærmest meningsløst. Skillet mellom subjektivt og objektivt, som er viktige skiller i naturvitenskapelige disipliner mister sitt innhold i en analyse av mennesker og samfunn, fordi det ikke finnes objektive mennesker eller objektiv adferd. Mennesker og samfunn utgjør adskilte analytiske sfærer, men er en dualitet, uatskillelig knyttet til hverandre som hverandres forutsetninger for sosial praksis (Giddens 1993, Gansum 1996). Veier er nærm-

est en materialisering av denne dualitetens struktur mellom mennesker og samfunn (jfr Giddens 1993, s 25).

Det finnes veier uten fysiske fortsettelse, for eksempel ut i ei torvmyr eller til offersteder. Disse veiene har likevel sosiale mål, de dekker sosiale behov, de er en del av den kommunikative infrastruktur. Hulveiene blir ikke forståelige eller meningsfulle med mindre vi forsøker å se fragmentene i sammenheng med hverandre og de som skapte og vedlikeholdt dem.

Analogier og komparasjon – et spørsmål om kvaliteter

De sporene i landskapet vi kaller hulveier ligger i hellende terreng, og vi kan ikke kreve at samme form skal dannes på flat mark, ei heller hvis undergrunnen er fast. Det vil med andre ord måtte være strekninger hvor det ikke er avsatt spor i form av hulveier, selv om folk og fe har gått der. Våre krav om likheter og ulikheter for hva vi kan føre sammen under samme kategori styrer i høy grad hvordan vi tenker om hulveiene. For at en analogislutning skal være akseptabel må det foreligge likheter i den materielle kultur, altså kjente forhold, som skal være en homologi for de ukjente forhold vi vil trekke slutninger om (Näsman 1988, s 123).

"According to a formal analogy it is suggested that, if two objects or situations have some common properties, they probably also have other

similarities... A formal analogy becomes more reasonable as the number of similarities increases. At some point, the volume and detail of comparable points become so great that it is unreasonable to suppose differences in the few aspects for which comparability is unknown" (Hodder 1982, s 16)

I et komparativt perspektiv kan lokaliteter hvor det ligger hulveier sammenlignes med hverandre. Ved slik komparasjon kan det legges vekt på at hulveiene har likeartete kvaliteter i former, i linjeføring i landskapet, de kan settes sammen til ferdelsstrøk eller ferdelskorridorer og utgjøre veier som føres mot eller forbinder kjente mål. Disse kvalitetene øker mulighetene for å trekke analogislutninger om samhörighet som følge av fysisk kommunikasjon.

Arbeidet med å finne likheter av formell art møter vanskeligheter med hensyn til dateringer. Dateringsproblematikken for hulveiene er et kildekritisk forhold som svekker analogiens gyldighet og rekkevidde, da likhet i tid og rom er kvaliteter ved den forutsatte homologi som bør være tilstede.

Vi fokuserer på likheter og ulikheter mellom kjente og ukjente sider ved fysiske anlegg for å trekke analogislutninger om det ukjente. Logisk sett er vi nær en sirkelslutning, i det vi framhever det kjente og tilskriver samme mening på det ukjente. Nettopp fordi risikoen for sirkel-

slutninger er tilstede, behøver de rene formalanalogier støtte fra annet hold, mot logisk empiristisk forskning som velger å se hver lokalitet for seg. Arbeidet med analogislutningene må utvides til flere relasjonelle forhold som kan settes i sammenheng. Et funksjonelt forhold ved hulveiene er deres funksjonsbestemmelse; vei. Det gjelder å etablere flere relasjonelle sammenhenger for å styrke analogislutningene.

"So other analogies, of the relational kind, seek to determine some natural or cultural link between the different aspects in the analogy" (Hodder 1982:16).

Hvilke relasjonelle forhold ved hulveiene er det vi kan trekke fram, foruten vår antatte funksjonsbestemmelse? Det kan for eksempel argumenteres for relasjonelle sammenhenger mellom hulveier og gravanlegg. Sophus Müller argumenterte for et relasjonelt forhold, dog med reservasjoner (Müller 1904, s 4 f, Jørgensen 1996, s 40).

"The use of relational analogies depends on a good theoretical framework within which one can identify what is relevant in a particular case" (Hodder 1982, s 26).

Alle graver ligger ikke langs veier, og alle veier kan ikke relateres til gravanlegg. Det er nødvendig å se hvilke kulturminner som inngår eller kan inngå i relasjonsforhold til hulveier og system av hulveier som vi antar er

delar av samme veistrekning. I Sverige er runesteiner og veier enda et eksempel på slike relasjoner. Veianlegg kan og settes inn i en bebyggelseshistorisk referanseramme (jfr Skjelsvik 1958, Grundberg 1996,1997). Konteksten hulveiene opptrer i er imidlertid ganske ulike boplasser og gravanlegg, hvor det lettere lar seg gjøre å etablere flere relasjonelle forhold. Slike relasjonelle forhold kan lenkes til kulturell kontekst, som har tangeringspunkter med fortid og nåtid, enten det gjelder behandlingen av døde, eller måter å bo på. Manglende dateringer av slitasje krever andre kontekster enn bare de materielle spor.

Veien videre går derfor via tankenes irrganger. Vi må stille andre spørsmål til materiale som kan være fruktbare innfallspor til studiet av hulveiene.

Kvaliteter og teorier

Både analogislutninger og komparasjon er metoder som muliggjør sammenligning. Disse tilnæringsmetodene gir ingen begrunnelse for hvorfor de skal tas i bruk. Derfor bør det avslutningsvis bli satt fokus på teorigrunnlaget for arbeidet med hulveiene. I studiet av veier, er et sosialteoretisk perspektiv avgjørende for å forstå forbindelsene mellom hulveifragmentene og de sosiale aktørene som formålsrettet skapte og vedlikeholdt veiene. Hulveiene oppsto ikke i et sosialt vakuum, og nettopp derfor bør de teorier som hevder en

forklaringsverdi ha menneskene som sitt utgangspunkt.

Fenomenologi

Det er gjennom kroppen vi erfarer verden, og det er sansningen som er den primære tilgangen til den (Fuglestvedt in press). Det er nærmest et banalt faktum, og denne sansningen har ikke sin forutsetning i analytisk tilnærming, men er en forutgående forutsetning for denne. Kroppen er både subjekt og objekt på samme tid. Sansningen av inntrykk gjennom forflytning i landskap virker på oss ved syn, lukt hørsel, og aktiverer minnet og stimulerer til kunnskap. Landskap er mening og verdier gjennom opplevelse (Tuan 1990, s 2 ff). Veiene forbinder det kjente med det uoppdagete, den ukjente del av verden for de som kun bruker veien. Det stiller seg ganske annerledes for de aktørene som deltok i beslutningsprosessen som avgjorde hvor veien skulle gå, og juridisk avgjorde hvordan den skulle holdes vedlike (jfr Skarre 1997a). Veiene er dominans og kontroll over natur, men óg over andre mennesker og deres bevegelser, deres sansning av veien og de materielle spor og symboler som er arrangert i relasjon til ferdslen (Tilley 1994, s 11).

Bevegelse, persepsjon og tenkning er essensielt for forståelsen av hva det vil si å være menneske og hvordan livet leves. Fenomenologien fokuserer på disse aspektene og kan gi en forståelse for ulike tilnæringer til bevegelser og sanseintrykk. Det kan være viktige sider i vårt arbeid med å

fågrep om hva hulveiene representerer for oss, og hva de representerte for dem som skapte og brukte ferdselsårene.

Strukturasjonsteori

Et noe annet teoretisk utgangspunkt enn fenomenologien er strukturasjonsteori. Denne teorien rekonseptualiserer sider ved andre teorier og er inkluderende med hensyn til innsikter oppnådd innen andre teoretiske retninger. Strukturasjonsteorien tar ikke sikte på å forklare ved generaliseringer, tvert i mot. Ønsket er å konseptualisere tematiske aspekter som tar utgangspunkt i menneskelige handlinger og institusjoner (Gansum 1996, s 38). Tematiske fokus kan rettes mot:

- Agent - struktur og system
- Makt, kontroll og dominans
- Strategisk handling og utilsiktede konsekvenser
- Sosial endring

I vårt tilfelle er det hulveiene som utgjør empirien. Følgelig må teoretiseringen ha det empiriske materiale som utgangspunkt og premissgiver for hvilke tilnærming og metoder som blir benyttet.

Hulveiene kan betraktes som gjentatte handlinger, som samferdsel. Ferdslen har form av rutinisert handling som ikke begrunnes ved gjennomtenkning, men er å oppfatte som vår

daglige adferd, en kroppsliggjort kunnskap. Vi tenker ikke på hvorfor vi går på veien hver gang vi er ute og går (se ovenfor). Veien som handlingsstrukturerende element i landskapet er på ingen måte unndratt sosial kontroll. Det kan være meget informativt å betrakte hulveiene i et maktperspektiv. Hva forbindes, hvem har nytte av forbindelsen og hvem kontrollerer ferdselen (jfr Smedstad 1988, s 11 ff, Møgren & Mansson 1995, s 78)? Både veier og sosiale relasjoner kan beskrives som nettverk. Makt inngår i alle former for nettverk, i produksjon, familie, seksualitet m.m. Landskapet er setting og arena for sosiale møter, og som arena er også landskapet å betrakte som arrangert, infisert av menneskers meninger og verdier, tilskrevet ved navn og tradisjoner og innskrevet i form av fysiske installasjoner. Landskapet som sosial arena er strukturert og innredet med tanker om virkninger. Hulveiene kan være en argumentenes allé gjennom mening, verdier og installasjoner. Som aktør kan du velge, men mange valg er stilt opp slik at dominans og ønske om kontroll er tydelige og krever underkastelse eller motstand; kanskje fysisk, kanskje gjennom sosial posisjonering og prestisje. Veiene gjennom landskap mobiliserer spørsmål om fysiske og mentale ressurser (jfr Rasmussen 1996, s 180-181). I de fleste tilfeller er det snakk om asymmetrisk tilgang på ressurser, noe landskapet og installasjonene kan vitne om. Persepsjonen og de visuelle kvalitetene som kan knyttes til steder, og monumenter, er en form for dressur

av øyet. Slike tiltak kan betraktes som strategiske handlinger i innredningen og tilretteleggingen av omgivelsene, og som innenfor ulike tidsepoker organiseres etter ulike kulturelle vurderinger:

”Innredning av landskap betegner den prosess at mennesker gjør et landskap til sitt eget. Innredningen består av både materielle ytringer som boplasser, produksjonsflater, kommunikasjonslinjer og sakrale anlegg, og av immaterielle ytringer som rettigheter, navn, tradisjoner og oppfatninger om landskapet. Innredning er uttrykk for en bakenforliggende kulturell struktur” (Gansum et al 1997, s 18).

Den materielle verden avspeiler ideologiske sider ved en kulturell struktur, og de spor vi har etter ulike kulturelle innredninger kan ligge bevart i landskapet som relikte former og områder (Gansum et. al. 1997, s 18 f). Landskap er arena, og bevegelse er påvirkning som er fundamental for all kulturell endring, også av den kulturelle strukturen (jfr. Keller 1996, Smedstad 1996).

Hulveien er relikte kommunikasjonslinjer eller relikte infrastruktur, fra eldre kulturelle strukturer. Vi vet ikke med sikkerhet hvilke kulturelle strukturer vi skal føre hulveiene inn i. De utgjør en arkeologisk struktur som vi må forholde oss til, og forsøke å tolke ut fra flere perspektiver.

Hulveier er forbindelser. Fragmenter av hulveier kan inngå i et veisystemen ferdskorridor, gjerne på flere samfunnsmessige nivåer, og bør settes i sammenheng for å bringe diskusjonen videre. Ved kritisk argumentasjon og bevisst analogibruk, ny metodeutvikling samt en teoretisk referanseramme som tar sosial kompleksitet på alvor, kan vi gå videre med studiet av hulveiene.

Terje Gansum är anställd av Vestfold Fylkeskommune, Tønsberg, som projektledare för "Hulveiprojektet i Vestfold". Det är ett två-årigt forskningsprojekt om halvågar med avslutning hösten år 2000.

Noter

Artikkelen er et ledd i et større arbeid om hulveier som vil ferdigstilles i år 2000. Foreliggende arbeid vil bli fulgt opp med en artikkel om metodiske tilnæringer til hulveier i løpet av våren 1999. Jeg vil takke Tom W. Skarre for inspirasjon, diskusjon og samarbeid. Nyttige kommentarer og tilbakespill har jeg fått fra Tom W. Skarre, Ole Risbøl og Ingrid Fuglestvedt. Ingegerd Holand har korrigert engelsken i abstractet. Feil og mangler er mitt eget ansvar.

Litteratur

- Andersson, M. 1997. *Vägars kulturvärden*. Riksantikvarieämbetet.
- Bjørnstad, G. 1989. *Prøvegravning av hulvei i kryss mellom oldtidsvei og kommende vei A til nytt boligfelt*. Haug 46/1, Bærum kommune, Akershus fylke. 08-11.05. 1989.
- Burström, M. 1996. *Historier kring en hög. Mellan bronssköld och JAS-plan - glimtar av Lidköpingsbygens historia*.
- Drotz, M. & Ekman, T. 1995. *Arkeologisk undersökning. Kumla Ättebacke - 1000 år i Härads Kumla. Södermanland. UV Stockholm, Rapport 1995:32*.
- Englund, S. 1979. *Sälle. -Vägen, röset och gravarna. Arkeologi på Gotland. Gotlandica 14*.
- Fossum, A. 1996. *Modernisering av Vestfoldbanen. Mellom Ve 5/1, Sande kommune, Vestfold fylke. 24-28.06.1996. Universitetets Oldsaksamling*.
- Fuglestvedt, I. in press. *Adoranten, voltigeuren og andre dødelige. I Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen. AmS-Rapport*.
- Gansum, T. 1996. *Strukturasjonsteori - om arkeologers behov for handlingsteori. META 1996:3*.
- Gansum, T., Jerpåsen, G. & Keller, C. 1997. *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder. AmS-Varia 28*.
- Giddens, A. 1982. *Profiles and critiques in social theory*.
- Giddens, A. 1993. *The constitution of society*.
- Gren, L. 1987. *Eriksгатuleden och kvarnvägen i kymbo- och Sandhemsbygden – Sveriges störste hålvägssystem. Arkeologi i Sverige 1985*.
- Grundberg, L. 1996: *Hamn i kungens namn! Sankt Olofs hamn i Selånger - Medelpads medeltida centrum. I Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden*.
- Grundberg, L. 1997: *Medeltida statsmakt i Norrland. Etableringen av de medeltida kungsgårdarna längs Norrlandskusten. Arkeologi i Mittnorden*.
- Hodder, I. 1982. *The Present Past*.
- Jakobsen, H. & Larsen, J. H. 1995. *Arkeologisk undersøkelse av rideveier i konflikt med ny EV:18, Eik - Halland. Verdal søndre: Stubberud av Åby søndre, Verdal nordre og søndre. Sande, Vestfold fylke. 26-28.06.1995. Universitetets Oldsaksamling*.
- Jacobsen, H. 1997. *Kulturminner i skog. I Follum, J-R. (red.) Kulturminner og skogsbruk*.
- Johansson, I. 1987. *Positivismen. Positivism och marxism*.

- Jørgensen, M. S. 1988. Vej, vejstrøg og vejsperring. Jernalderens landfærdsel. Fra stamme til stat I. Jernalderens stammesamfund. *Jysk Arkeologisk Selskabs Skrifter XXII*.
- Jørgensen, M. S. 1996: Oldtidens veje i Danmark. *Nordiske Vejhistoriske studier*.
- Jørgensen, M. S. 1997. Vikingtidsbroen i Ravning Enge - nye undersøgelser. *Nationalmuseets Arbejdsmark*.
- Jørgensen, M. S. 1998. Den berømte bro. *Skalk Nr. 5*.
- Keller, C. 1996: Pilegrimens landskap i middelalderen og i dag. I *Natur, kultur og tro i middelalderen. En artikkelsamling*.
- Kunwald, G. 1996. Veie fra oldtid og middelalder i broskov. *Nordiske Vejhistoriske studier*.
- Landmark, T. 1995. Arkeologisk undersøkelse av ridevei i konflikt med ny EV: I 8, parsell Holland - Holmestrand grense (Hanekleiva). Teigen vestre 14/3, Teigen østre 15/7,12. 24-28.08.1995.
- Mogren, M. & Mansson, P. 1995. Ödmårdens fjärrleder. Något om den förstummande kommunikationsforskningen, om de vita fläckarnas arkeologi och om ett prosekt i startgropparna. *META 95:1*.
- Müller, S. 1904. Vei og Bygd i Sten- og Bronzealderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Myhre, L. in prep: Punkter uten forbindelse (inngår som delemne i en prosjektbeskrivelse til doktorgradsavhandling som er under arbeid ved Cambridge University).
- Møyner, K. 1994. Gamle veger og vegfar. Bruk - vern - vedlikehold. *DN-håndbok 5*.
- Näsman, U. 1988. Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi. Fra stamme til stat I. Jernalderens stammesamfund. *Jysk Arkeologisk Selskabs Skrifter XXII*.
- Rasmussen, T. 1996: Communication Technologies and the Mediation of Social Life. *IMK-report no. 16*.
- Rosén, C. 1997. En hålväg vid Mjörn. Arkeologisk slutundersökning. Fornlämning 141, Långareds socken, Västergötland. *UV Väst Rapport 16*.
- Skarre, T. W. 1997a. Fenomenet hulveier - de gamle ferdsspor. *Nicolay 71*. og *Årbok for Norsk vegmuseum 1997*.
- Skarre, T. W. 1997b. Veiene og lstre kirke. Spor i jord og ord. *Kaupangprosjektets årsskrift 1*.
- Skjelsvik, E. 1958. En stokkebro i Båsmyr på Freberg i Sandar, Vestfold. Den arkeologiske undersøkelse. *Viking XXI / XXII*.
- Smedstad, I. 1988. Etableringen av et organisert veihold i Midt-Norge i tidlig historisk tid. *Varia 16*.
- Smedstad, I. 1996. Middelalderens veier og pilegrimenes vandringer. I *Natur, kultur og tro i middelalderen. En artikkelsamling*.
- Steiner, B. J. 1984. *Oldtidsvejene i Nordskjælland. Om gamle vejspor og hulveje og kultsteder*.
- Sønsterud, K. E. 1997. *Innberetning etter undersøkelse av hulvei i tilknytning til ny E18 gjennom Vestfold. Reggestad søndre 1/3, Våle. 08-12.09.1997*.
- Tilley, C. 1994. *A phenomenology of landscape*. Berg Publishers.
- Thrane, H. & Madsen, C. 1995. Møllemarkens veje og huse. *Fynske Minder 1995*.
- Tuan, Y.-F. 1990. *Topophilia. A Study of Enviromental Perception, Attitudes and Value*.
- Vinberg, A. 1983. *Hålvägar i Össeby-Garns sn, Uppland. Inventering, Undersökning och analys*. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi, särskilt nordeuropeisk, vid Stockholms Universitet.
- Wangen, V. 1998. *Innberetning etter undersøkelse av hulvei i tilknytning til ny E18 gjennom Vestfold*. Bringager Øde 41/1. 26-30.05.1997.
- Weber, B. 1987. På leiting etter gamle veier. *Nicolay 48*.

Noen tanker om representativitet ved middelalderske bygravninger

Petter B. Molaug

Abstract

Some thoughts about representativity at Medieval town excavations

The possibility to reconstruct life in Medieval towns based on artefacts and ecofacts depends strongly on representativity. Although conditions of preservation by the time of excavation might be excellent, the information loss since the time when the objects were in use is no doubt very large. There are besides the taphonomic processes also difficulties caused by the original disposal and later handling of rubbish and even by the large differences between types of materials and artefacts concerning life time and reuse. The most promising way to handle these difficulties is probably to stress the interpretation of the finds' circumstances, especially the formation of the individual layers where the finds are found. This has to be combined with source criticism on the different types of finds. The article is an attempt to list and discuss some of the most important obstacles for the archaeologists doing research on medieval towns.

Innledning

Mangelen på representativitet i kildematerialet er en stadig trussel mot arkeologers mulighet til å trekke slutninger om fortiden ut fra artefakter og økofakter. Anders Andréns rubrikering av byarkeologisk massemateriale som latente kilder har reist debatt og motsigelser (Andréns 1985, 1989, Nordeide 1989b). Det er et paradoks om selv middelalderbyene med sine

oftest eksellente oppbevaringsforhold ikke skal kunne brukes til å trekke slutninger om kvantiteter og relative forhold p.g.a. sviktende representativitet. Hva da med andre bosetningslevninger med dårlige bevaringsforhold og lang brukstid, kan man tenke. Må vi for middelalderbyene nøye oss med topografi og kvalitative undersøkelser fordi kvantitative undersøkelser er for usikre ?

Det er to hovedproblemstillinger jeg vil sette i fokus:

1. Geografisk representativitet. Hvilken enhet eller område er et funnkompleks representativt for?

Satt på spissen kan dette være fra det minste til det største, alt etter som det foreligger materiale. Det kan være for aktiviteten i en del av en bygning, i en hel bygning, i en del av en bygård, i en hel bygård, i et mindre område av byen, i et større område av byen, i hele byen etc.

2. Hva betyr de kvantitetene som finnes ved utgravningene i forhold til det antallet som var i bruk i middelalderen?

Denne problemstillingen handler om absolutte tallstørrelser for antall gjenstander i bruksfasen. Levealder har sammenheng med gjenstandenes verdi, deres soliditet og deres bruk. Det er tap fra bruksfasen til deponeringsfasen, tap etter deponeringen p.g.a. oppbevaringsforholdene og også tap ved arkeologens utilstrekkelige metoder ved fremgraving og varetaking. Men også fragmenteringsgrad, holdbarhet etc. spiller inn.

For begge problemstillinger er det viktig å bestemme hvilke lag gjenstandene eller økofaktene kommer fra og hvordan disse lagene ble dannet. Med lag menes her en stratigrafisk enhet. Det forutsettes at den arkeologiske utgravningen skjer ved graving og dokumentasjon av ett jordlag ad

gangen. I META's spalter har det foregått store diskusjoner om utgravingsmetoder og dokumentasjonsmetoder ved middelalderske bygninger som bakgrunn for å trekke slutninger om kulturhistorisk interessante problemkomplekser ved hjelp av massematerialer, ikke minst slike som er innsamlet ved eldre utgravninger. Sentralt har stått brukbarheten av materiale fremgravd ved spadestikkmetoden eller skiktmetoden, i motsetning til graving av naturlige lag (Larsson 1993, McLees & al. 1994, Roslund 1997, Larsson & Hervén 1998). I norsk byarkeologisk tradisjon har spadestikk ikke vært brukt annet enn i helt spesielle tilfeller siden Asbjørn Herteig begynte sine utgravninger på Bryggen i Bergen i 1955 (Herteig 1969, 1991B m.fl.). Individuell nummerering av lag ble introdusert i Trondheim i 1970, i Tønsberg i 1971 og i Oslo i 1973. Ved utgravningene i Oslo ble det bygget på Herteigs system i Bergen med vekt på identifisering av brannlag og brente konstruksjoner og relatering av de individuelle lagene til brantrinn (Herteig 1991, Lidén 1977 s 16ff, Myrvoll 1981).

Jordlag

Jordlag kan være skapt ved alminnelige bosetningsaktiviteter, ved bygging av konstruksjoner, ved ødelegging av konstruksjoner eller ved påføring og planering. Lagene kan være primært avsatte, redeponerte eller spredd. Det siste er en mellomting

mellom primært avsatt og redeponert. En slik inndeling er gjort av en del lag fra utgravningsfeltet Oslogate 6 i Oslo. Inndelingen og grupperingen der er gjort ut fra nøye beskrivelser av innholdet i lagene og egenskaper som struktur, fordeling av bestanddeler og bevaringsgrad for organisk materiale. De ble foretatt av Andrzej Golembnik eller med hans metode (Golembnik 1991, 1995). Hvilke lagtyper som generelt gir den beste representativiteten kommer an på siktemål og problemstillinger.

Primære byggelag kan være påførte sandlag, avsatte flislag eller kalkmørtellag. Problemet med slike lag er at det er relativt sjelden at gjenstander fra selve byggeaktiviteten finnes i disse. Gjenstander i laget kan like gjerne være avfall fra annen virksomhet eller husholdning. Derimot vil hovedbestanddelene i lagene kunne gi informasjon om byggematerialenes egenskaper og herkomst, og det kan finnes redskapsspor.

Primære brukslag inneholder levninger fra en aktivitet på stedet. En latrine og en innhegning for husdyr er steder der det er primær deponering, i dette tilfellet i form av møkk. Spesielt økofakter fra slike funnsteder kan gi spennende informasjon. Men de fleste primære brukslag i middelalderbyen er ikke dannet på denne måten. Oftest vil gjenstandene eller økofaktene være fjernet fra stedet der de ble brukt. De er fraktet til en søppelhaug, en grop, en avfallsbrønn, til dråpefallet mellom bygningsrekker, til under en bygning

som står på fundamenter eller til et annet egnet sted. Hvilken bygning eller utendørs område levningene i brukslaget kommer fra, er oftest vanskelig å bedømme. Selv om jordlaget i en søppelhaug er primært deponert, vil de fleste av gjenstandene som finnes der ligge i sekundært leie. En bygning med jord- eller leirgulv vil gi arkeologen gode muligheter til å finne primært deponerte levninger – økofakter, mindre gjenstander og fragmenter av gjenstander som er tråkket ned i gulvet. Tregulv, som er det vanlige i norske middelalderbyer, gir mindre gode muligheter, forutsatt at de ble rengjort, noe alt tyder på at de ble. Små levninger kan ha falt ned mellom sprekkene i gulvet og være blitt akkumulert på jordlaget under dette. Her vil utfordringen være å identifisere et slikt primært deponert lag.

Av *ødeleggelseslag* er brannlag spesielt interessante ut fra artefaktsynspunkt. De er primære eller spredde ødeleggelseslag. Gjenstander funnet i et brannlag tilhørende en brent bygning må ha vært oppbevart i denne, med mindre de er kommet til under oppryddingen etter brannen. Ubrente gjenstander kan enten skrive seg fra ubrente lag under brannnivået eller være avfall kastet i brannlaget under eller etter oppryddingen. Ved oppryddingen ble selvsagt en hel del fjernet, særlig verdifulle gjenstander eller materialer. Av plasshensyn kunne også deler av brannmassen med sitt innhold av gjenstander og konstruksjonsdeler bli fjernet.

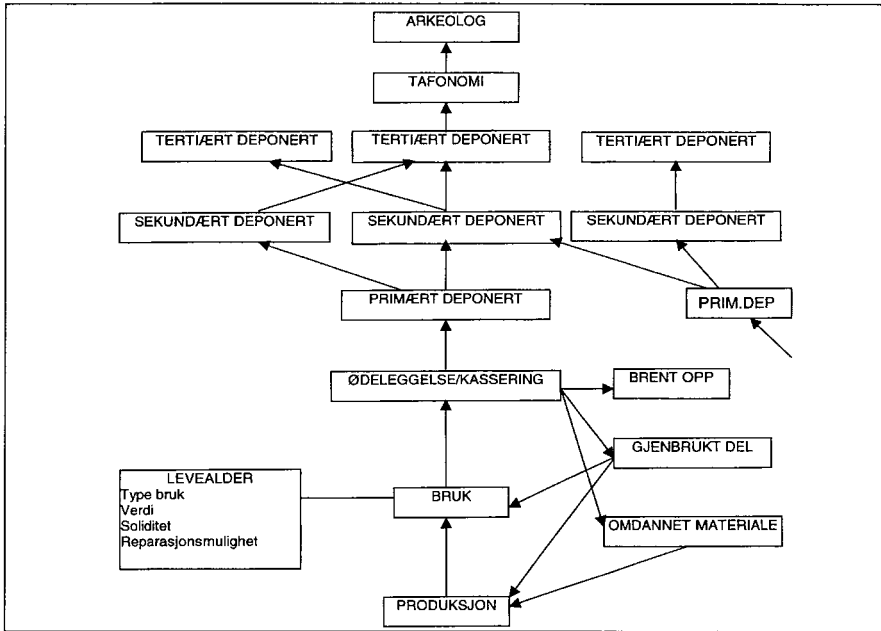

Fig. 1. Skjematisk oversikt over faktorer som påvirker representativiteten av gjenstander.

Alle disse lagene kan ha blitt *redeponert* i middelalderen. De kunne bli fjernet fra den opprinnelige plassen for å få bedre plass til aktiviteter på åpne områder, som trebrolagte gårdsplasser. Redeponering kunne også være å fjerne materiale i avfallsgroper og møkkgroper som var blitt fulle. Problematikken rundt renhold og endret syn på hvordan en by skulle seg ut faller utenom siktemålet for denne artikkelen, men er interessant kulturhistorisk (Solli 1989, s 139-40). Det er imidlertid også flere positive grunner for en redeponering. En grunn er behovet for heving og planering av byggegrunnen. Planeringslag kan oppfattes som en del av byggeprosessen, men i motsetning til byggelag inneholder de tidligere deponert masse. De gjenstandene som følger med i en

slik redeponering blir for kanskje de flestes vedkommende flyttet for 3. gang fra der hvor de i sin tid ble brukt. Men på samme måte som med bygge- lag kan også redeponerte lag få tilførsel av materiale. Dersom det var et problem å bli kvitt søppel, ville det i en situasjon der et område lå åpent og skulle bebygges være naturlig å kaste avfall på dette, spesielt hvis det var ønske om å heve terrenget.

Geografisk representativitet

Problemstillingen innledningsvis, hvilket område gjenstandene er representative for, må bygge på en gjennomgang av lagenes type og ut-sagnskraft. Primære byggelag og ødeleggelseslag vil oftest greitt kunne knyt-

testil enkeltbygninger. Primære brukslag er det meget vanskeligere med, med mindre de ligger slik i forhold til et gulv at laget kan tolkes slik at det er blitt avsatt på stedet. For øvrig kan bare innholdet i laget sannsynliggjøre at aktiviteten har foregått på stedet.

Lettere er det å sannsynliggjøre fra hvilken bygård gjenstandene i et lag kommer fra. Grensene mellom bygårder er gjerne markert med grøfter, gjerder eller ligger mellom bygningsrekker (Schia 1987b, Christophersen og Nordeide 1994). Det må være lite rimelig at søppel ble kastet i nabobygårdene, med mindre man der hadde behov for søppel i en oppfyllingsprosess, noe som selvsagt ikke kan utelukkes. Det er få eksempler fra byggravninger på sammenkobling av skår på tvers av bygårdsgrenser.

Det er gjort mange forsøk på å knytte gjenstander til soner av bygårdene (Roslund 1997, Nordeide 1989a). Christophersen og Nordeide har inndelt bebyggelsen i bygårder på Folkebibliotekstomten i Trondheim i en fremre del knyttet til virksomhet langs stretet, en midtre del med bofunksjoner og en bakre del med lagerfunksjoner og avfallsfunksjoner (Christophersen & Nordeide 1994). Dette er rimelig ut fra formen på bygningene, ut mot stretet bodbebyggelse, ofte med jordgravde stolper, bak denne lagerbygninger med oppbevaringsfunksjoner og bolighus av stuetype med hjørneildsted. Hvor store er mulighetene for at gjenstander som har vært brukt i en bygning i en by-

gården skal kunne finnes igjen innenfor den samme sonen i bygården?

I perioder med glissen bebyggelse vil meget av det kasserte materialet bli liggende der det primært var deponert. Det er rimelig å tenke seg at større deler av området ble brukt som avfallsdepot og derfor at avstanden mellom bygningen der gjenstanden ble brukt og stedet der den ble deponert var liten. Med tett bebyggelse og brolagte gårdsplasser vil det være et press på bruken av grunnen, og et ønske om å transportere avfall til bestemt steder i bygården eller ut av denne. I Oslogate 6-feltet i Oslo øker arealet der det står bygninger fra 20–20% rundt år 1100 til 70% rundt år 1300. Åpne områder var stort sett trebrolagt fra rundt 1200. Områder uten bygninger eller brolegninger var meget små. En feilkilde her kan være at bakerste del av tomten ikke er gravd ut. I Trondheim er det på Folkebibliotekstomten eksempler på totalutgravde bygårder, f.eks. tomt 2B/3 i fase 8. Her er områder uten bygninger eller brolegninger under 5 % av totalarealet. Disse stedene, som i dråpefall mellom bygninger var det vanlig å kaste søppel. Søppel under bygninger som var hevet over bakken kan en også tenke seg. Men hvor vanlig var det å ha søppelhauger oppå trebrolegninger? Hvis vi ser på 12 brente situasjoner fra middelalderen dokumentert på Søndre felt i Oslo (Schia 1987a), ser vi at trebrolegningene er brent i ca. 2/3 av tilfellene. Bare 2–3 cm jord er nok til at treplanker under ikke brenner (Christensson 1988). Undersøkelsen

viser m.a.o. at på et tilfeldig tidspunkt var minst to tredjedeler av brolegningene ikke dekket av søppel. Det kan være mange grunner til at trebrolegninger ikke har brent under en brann, f.eks. regn, sne og dårlig oksygentilgang, i tillegg til at det lå avfall her. Det er derfor rimelig at den tredjedelen som ikke er brent ikke nødvendigvis har vært tildekket, men at dette er en maksimumsandel. Å dømme ut fra disse tallene var bruk av trebrolegningene som søppelplass ikke det vanlige i Oslo i de delene av bygårdene som er undersøkt. Men siden de delene av bygården som har ligget lengst borte fra stretet ikke er utgravd, består fortsatt muligheten for det har vært områder som var mer tilpasset funksjonene som søppelplass.

På tross av at det må ha vært uvanlig at gjenstander er blitt deponert på det stedet de er blitt brukt i norske middelalderbyer, viser det seg at det allikevel er forskjeller i funnmaterialet mellom sonene i bygårdene som vanskelig bare kan forklares bare ut fra praksis med håndtering av avfall, men som helst avspeiler forskjeller i bruk. Nordeide viser for Folkebibliotekstomten overhyppighet av gjenstander som kan knyttes til handel i frontsonen mot stretet (Nordeide 1989a og b). For Oslo, utgravningsfeltene Mindets tomt og Søndre felt, har Liv Marit Rui påvist endringer i funnmønsteret for husholdningsredskaper over tid, slik at det i området for frontbebyggelsen ut mot stretet (Vestre strete) fra slutten av 1200-tallet og fremover har langt flere slike regnet per kvadraten-

het enn utgravningsområdet for øvrig (Rui 1996 s 48). Hvis vi ser på to typiske eksempler på husflid, vevlodd fra oppstadvev og snellehjul, er begge gjenstandsgrupper klart overrepresentert i og nærmest inntil bygningsrekken ut mot stretet (Rui 1991, Molaug 1991).

Utfordringen må bli å sannsynliggjøre koblingen mellom jordlagene over og under bygningene, samt inntil dem, med aktivitetene inne i selve bygningene. Dette forutsetter plassering av avfall under bygningene mens de stod, nedfall av primærmateriale gjennom sprekker i gulvet eller at avfallshauger inntil bygningene er blitt planert ut over området når de er revet. Detaljerte studier om slike forhold er trolig nødvendig dersom konkrete svar skal kunne gis. De lagene som arkeologene identifiserer og graver bort representerer på ingen måte en kontinuerlig virksomhet, men er trolig tvert imot resultat av korte hendelser, som en redeponering, en oppfylling av en grop eller den siste påfyllingen av avfall i et område. Tiden mellom arkeologenes definerte jordlag er meget lengre. Detaljanalyse av lagoverflater med henblikk på å finne nedbrytning av tre og annet organisk materiale, fragmentering av keramikk og spor av vann- eller vindpåført materiale kan være hensiktsmessig (Golembnik 1995).

Hvor meget som er transportert ut av bygårdene av avfall, er vanskelig å avgjøre. I høymiddelalderen i Oslo kan det ha vært over 90% (Molaug

1989 s 240-41). Dersom en hel bygård er utgravd, vil en kunne måle andelen ved å sammenligne mengden av skår fra knuste leirkar som er bevart i forhold til mengden som ville vært bevart fra hele kar med samme fragmenteringsgrad. I praksis vil det si utregning av karekvivalenter for forskjellige typer keramikk, telling og/eller veiing av skår for de samme typene, vurdering av opprinnelig antall skår eller vekt per kar for disse og så en sammenligning.

Dersom det er riktig at store mengder avfall ble fraktet ut fra bygårdene i høymiddelalderen, gjenstår spørsmålet om hvor det havnet. I noen tilfeller kunne det være behov for store mengder med masse, f.eks. ved vinning av nytt bryggeareale og ønsket om større dybde ved flytting av kaifrontene. Bryggen i Bergen er det klassiske eksempelet på dette (Herteig 1990-91), men det finnes også tilsvarende fenomener i Trondheim (Christophersen og Nordeide 1994) og i Tønsberg (Lindh 1992), trolig også i Oslo. I normale tider vil det derimot ikke være tillatt med kasting av avfall foran bryggene p.g.a. båttrafikken. Avfallet kan være deponert utenfor byen. Utenfor byporten er et klassisk sted. I Oslo nevnes stedsangivelsen «stadens grop» i et dokument fra 1477 (DNV nr.900). Dette kan tenkes å være et sted hvor avfall ble kastet. Dersom søppelet var lett tilgjengelig, f.eks. lå i hauger, kunne det tenkes at det kunne komme til nytte ved større utfyllingsprosjekter. I en keramikkstudie om Bryggen i Bergen har Hartwig

Lüdtke påvist at de deponerte massene som ble fylt ut etter en brann inneholder gjenstander som er eldre enn denne brannen (Lüdtke 1989). Dersom disse massene kommer fra større avfallshauger utenom bygårdene, kan innholdet i dem stamme fra hvor som helst i byen. Imidlertid er det rimelig at den enkelte bygård først og fremst kastet alt sitt tilgjengelige avfall for deretter å transportere avfall som fordret mer arbeid for å frakte. En tredje mulighet har vært at avfall fra bygårdene ble brukt til gjødsling og jordforbedring. Slik bruk er ikke belagt arkeologisk i Norge, men er kjent fra området rundt Visby (Nilsson 1995, s 230).

Bevaring

Representativitet handler også om bevaringsforhold og tapsprosesser, tafonomi (se bl.a. Solli 1988 om Tønsberg). Hvis vi ser på forskjellige materialer og deres mulighet til å overleve fra bruk i middelalderbyen til å bli funnet av arkeologen, er organisk materiale det mest sårbare for dårlige bevaringsforhold med stor lufttilgang, lite vann og høy temperatur. Enkelte materialer forsvinner meget raskt, som lin og horn (hornskjeden). Lær og tekstiler av ull er også meget sårbare, men er gjerne bevart i anaerobe omgivelser. Tre er noe mindre sårbart. Best bevart av det vanlige organiske materialet er bein og gevir. Går vi over til det uorganiske materialet, er metaller meget sårbare for oksydering i fuktige og sure eller salte omgivelser

dersom . Keramikk og spesielt stein er det som holder seg best. I Oslo er det i lag fra siste halvdel av 1200-tallet og begynnelsen av 1300-tallet meget keramikk i forhold til andre grupper gjenstander (Molaug 1982). Ser vi nærmere på denne keramikken, består den av nesten 90 % skjenkekanner. Det ville være helt urimelig om det mest brukte husholdningskaret var skjenkekannen. Forklaringen er selvsagt at bare skjenkekanner var av keramikk. Andre kartyper, som oppbevaringskar, serveringskar, drikkekar og kokekar var av andre, mer lett forgjengelige materialer, spesielt tre, men også metall. Kleberkar holder seg selvsagt minst like godt som keramikk, men her kommer forhold som levetid og gjenbruk inn.

Går vi tilbake til kasseringstidspunktet, vil det der skje en utvelgelse som får avgjørende betydning for hva arkeologer gjenkjenner i dag. Dette kan gi problemer når det gjelder å bedømme representativitet, men er samtidig kulturhistorisk interessant i seg selv. Gjenstander av tre er gjerne brent opp. Klær av tekstil er blitt sydd om og gjenbrukt til de endte som menstruasjonsbind. Metall kan være smeltet om eller formet om. Til og med stein er blitt gjenbrukt. Halvparten av alle spinnehjulene (snellene) fra Mindets tomt/Søndre felt i Oslo er laget av skår fra klebersteinsgryter (Molaug 1991).

De fleste gjenstander er bevart som deler eller fragmenter. Kar av keramikk i bylag er sjelden hele. Leirgodskanner

kan bestå av 100 skår eller mer (Molaug 1987 s 232ff.). Hvis vi bare finner 1 eller 2 skår av en slik kanne, er dette svært lite av den opprinnelige helheten. For å bøte på dette ved statistiske beregninger, kan det være mest fornuftig å regne med gjenstands-ekvivalenter. For en kanne kan det være skår som til sammen blir en munningsrand eller en hel omkrets av en fot. Det må da beregnes diameter og lengden på skåret langs omkretsen som en prosent eller gradangivelse. Disse summene kan greitt legges sammen og deles på 100% eller 360°. Det kan også regnes med to hankefester. For et bryne er det to endepartier. For mange sammensatte gjenstander kan slike enheter bare anslås, f.eks. for vevstoler.

Er målet for arkeologen å gjøre beregninger på antallet av forskjellige gjenstander som var i bruk i en situasjon, f.eks. i en husholdning, er bedømmelse av levealder av avgjørende betydning (Molaug 1989, s 236ff). Levealder er bl.a. avhengig av soliditeten på gjenstanden, hvor verdifull den var, hvor meget den ble brukt, og om den var av en gjenstandstype som var utsatt for motesvingninger. I motsetning til kokekar av keramikk, kunne klebergryter repareres, og det er rimelig å tro at de i utgangspunktet har hatt en lengre levetid. Metallgryter har hatt en meget lang levetid, og pga. gjenbruken av metallet vil slike meget sjelden bli funnet, med mindre de er deponert som skatter eller av andre grunner.

Konklusjon

Det er mange problemer med å rekonstruere aspekter ved middelalderbyer ut fra et gjenstandsmateriale, også når bare en mindre del av en by står i fokus. Representativitetsproblematikken er innfløkt, og når usikkerhetene adderes, må nødvendigvis det endelige resultatet bli usikkert dersom vi søker å rekonstruere kvantiteter. Jeg vil spesielt peke på følgende tre mulige veier å gå.

1. Mer satsing på å bestemme jordlagenes tilblivelse. Dette må skje ved analyse av innhold, struktur, nedbrytning etc. Målet er å kunne bestemme bedre hvor innholdet i laget kommer fra.

2. Mer satsing på kvantifisering av representative utsnitt av lag, f.eks. detaljgjennomgang av deler av lag, f.eks. jordprøver, der en kjenner prøvens andel av laget og dermed kan rekonstruere dette.

3. Mer satsing på statistiske undersøkelser med sikte på å finne gjenstandsfragmenter som kan gi informasjon om totaliteten. Det er nevnt analyse av keramikkskår. Andre muligheter er identifisering og telling av sko-par og andre gjenstander som består av flere deler.

Disse tre veiene for videre forskning kan brukes hver for seg, men det mest utfyllende resultatet vil bli dersom alle tre kan benyttes sammen.

Dersom tid og ressurser ikke strekker til, skal en kanskje vurdere å legge hovedvekten på problemstillinger som ikke forutsetter så stor grad av representativitet. Men dermed er det ikke sagt at kvantitative analyser er for usikre selv uten den spesielle satsingen og heller ikke at materiale fra eldre gravninger kan brukes. Det er først og fremst bygninger med tre- eller steingulv og brolegninger som gir de største problemene fordi en kan risikere at ingen gjenstander er bevart på stedet der aktivitetene de ble brukt i foregikk. Høy- og senmiddelalder kan være mer problematisk enn tidlig middelalder. Fordi lite tyder på at avfall ble flyttet mellom bygårder, vil representativiteten for en hel bygård være meget større enn for enkeltbygninger, soner og mindre områder. Spesielt vil forholdet mellom gjenstander med samme bevaringspotensiale kunne brukes, også for eldre utgravninger.

Mange eksempler tyder imidlertid på at det er forskjeller i gjenstands-sammensetningen mellom soner i bygårdene selv i perioder der bygrunnen var dekket av bygninger eller brolegninger (Nordeide 1989a,b, Christophersen og Nordeide 1994, Roslund 1995). Det synes da naturlig å gjøre undersøkelser etter de veiene som er nevnt ovenfor for å prøve å bringe på det rene om lagene virkelig ikke er blitt fjernet lengre fra opprinnelsesstedet for primærbruken enn at de fortsatt kan brukes for statistiske undersøkelser av bygårdssoner og enkeltbygninger. Dette er en spennende og viktig oppgave. Generelt er

det slik at forskjeller og likeheter i et materiale bør kunne forklares for virkelig å kunne aksepteres. Hindrene for en god kantitativ forståelse ut fra et gjenstandsmateriale er dårlig bevaring, redeponering, deponering utenom bruksstedet, gjenbruk av materialer og ressursutnyttelse, samt usikker levetid. Det er imidlertid ikke nødvendig å forsere alle hindrene for alle typer

kvantitative problemstillinger, selv om en må være klar over at de er der. Mange av hindrene er interessante i seg selv, og alle er verd å forskes på.

Petter B. Molaug är forskare och programkoordinator vid NIKU (Norsk institutt for kulturminnesforskning) och har under många år drivit utgrävningsarbete i Oslo.

Litteratur

- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, Nr.13.
- Andrén, A. 1989. Spåren forskräcker? *META* 89: 2.
- Christensson, A. S. 1988. Brande og kronologi i Bergen belyst ved tre mindre utdgravningsfelter. Unpubl. magistergradsavh. Universitetet i Bergen.
- Christophersen, A. & Nordeide, S.W. 1994. *Kaupangen ved Nidelva*. Riksantikvarens skrifter nr. 7.
- Golembnik A. 1991. Modelling the processes of stratification in Medieval urban deposits. *Laborativ Arkeologi*, vol. 5.
- Golembnik A. 1995. Stratigraphic reconstruction of the urban deposits at the sites of Finnegården 3A, Dreggsalmenning 14-16 and Skostredet 10 in Bergen. *Theory and Practice of Archaeological Research* Vol. II.
- Herteig, A. E. 1969. *Kongers havn og handels sete*.
- Herteig, A. E. 1990-91. The buildings at Bryggen. Their topographical and chronological development. *The Bryggen Papers. Main series*. Vol. 3. Part 1-2.
- Herteig, A. E. 1991B. Trekk fra utviklingen av en feltmetodikk i norsk middelalderarkeologi. *N.U.B. nr 1. Nytt fra utgravingskontoret i Bergen*. Norsk byarkeologi inn i 1990-årene. Seminar i Bergen 13. – 14. desember 1989.
- Larsson, S. 1993. Lunda-arkeologin i ljuset av erfaringheterna från de senaste utgrävningarna. *META* 93: 3-4.
- Larsson, S. & C. Johansson Hervén. 1998. Källmaterialsproduktion och förståelsehorisonter i stadsarkeologin. *Meta* 98: 2.
- Lidén, H-E 1977. Stratigrafisk-topografisk beskrivelse av feltet "Mindets tomt". Høeg & al. *De Arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo*. Bind. I.
- Lindh, J. (red) 1992. Det topografiske mønsteret i Søndre Bydel. *Arkeologi i Tønsberg I - Søndre Bydel*. Riksantikvarens rapporter 20.

- Lüdtke, H. 1989. The Bryggen Pottery I. Introduction and Pingsdorf Ware. *The Bryggen Papers. Supplementary series.* No 4.
- McLees, C. m. fl 1994. The production of archaeological knowledge: The theory and method of urban excavation. *Meta* 94:2
- Molaug, P. B. 1982. Om bruken av leirkar i Norge i Middelalderen. *Hikuin* 8.
- Molaug, P. B. 1987. Leirkarmaterialet. E. Schia (red): "Søndre felt" Stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper. *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo.* Bind 3.
- Molaug P. B. 1989. On the representativity of artefacts found during excavations in Norwegian medieval Towns. *Archaeology and the urban economy. Festschrift to Asbjørn E. Herteig.* Arkeologiske skrifter Historisk Museum No.5.
- Molaug, P. B. 1991. Sneller til håndtein. Molaug, P. B. and E. Schia (red). *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo,* bind 8.
- Molaug, P. B. 1995. Oslo: A hundred and thirty years of experience. *Theory and Practice of Archaeological research.* Vol. II.
- Myrvoll, S. 1982. Organisasjonsmodeller og dokumentasjonsprinsipser – en sammenheng. *Dokumentasjon ved bygravinger i Norden. Nordisk seminar i Tønsberg, Norge 23. – 26. februar 1981. Foredrag og referater.* Riksantikvarens rapporter 3.
- Nilsson, C. 1995. Verksamheten vid Riksantikvarieämbetets kontor på Gotland, UV Visby 1994-94. *Gotländskt Arkiv. 1995. Meddelanden från Gotlands Fornvännen* 67. B. Radhe (red). Gotlands fornsal.
- Nordeide, S. W. 1989a. "...de beste bønder i kjøbstæden...". *En funksjons- og aktivitetsanalyse basert på gjenstandsmaterialet.* Fortiden i Trondheim bygrunn. Folkebibliotekstomten. Meddelelser nr.20.
- Nordeide, S. W. 1989b. Betente spor. *META* 89: 1.
- Paasche, K. 1996. *Det middelalderske kulturlaget. Dokumentasjon og metode.* Magistergrad i Nordisk Arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Roslund, M. 1995: Tools of trade - spatial interpretations of trade activities in Early Medieval Sigtuna ca. 980-1250. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1993/1994 vol.10.
- Roslund, M. 1997: På drift i tid och rum? Om informationspotentialen i komposita dokumentasjonsmaterial. *META* 97: 3.
- Rui L. M. 1991. Kljasteiner - vevlodd. I P. B. Molaug og E. Schia (red). *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo,* bind 8.
- Schia, E. 1987a. "Søndre felt" Stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper. *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo.* Bind 3.
- Schia, E. 1987b. Reconstructing townyards on the Periphery of the European Urban culture. *Nordic Archaeological Review* Vol. 20, 1987.
- Schiffer M. B. 1976. *Behavioural Archaeology.*
- Schiffer M. B. 1987. *Formation processes of the Archaeological Record.*
- Solli, B. 1988. Dyrebein. *Varia* 18. Universitetet i Oslo. Oldsaksamlingen.
- Solli, B. 1989. Norske middelalderbyer og bydannelse. Et arkeologisk utsyn. *Viking* LII.
- Sommer U. 1990. Dirt theory, or archaeological sites seen as rubbish heaps. *Journal of Theoretical Archaeology* No. 1.
- Stabrowska D., Chocoloniewski J., Lewartowski K. 1991. Statistical analysis of the inventory of layers descriptions from the archaeological site of Oslogate 6 in Oslo. *Laborativ Arkeologi* vol. 5.

Spår av avfallshantering i ett medeltida urbant sammanhang

Anders Olsson

Abstract

Traces of Refuse Disposal in a Medieval Urban Context

This article seeks to investigate the traces which so-called cultural formation processes have left in the archaeological record. A study was carried out on the pottery assemblage from an urban plot in the medieval town of Lund. The analysis focused on the specific character of the pottery material in different finds situations, where the number of sherds, their average weight and the number of rim types were used as diagnostic tools. Based on this characterisation certain patterns were observable with regard to the spatial and temporal locations of the deposits which contained the sherd distributions. These patterns could in turn be interpreted as remains of meaningful deposition, and as such an indication of how the refuse disposal systems that were in operation at the site at different times operated. The culturally determined refuse system is suggested to have been of a character that involved both a permanent, and over a longer period of time, structured handling of refuse. In addition, in the short-term, the system is also suggested to have comprised a more flexible way of exploiting available space for the dumping of unwanted refuse. Of utmost importance for the interpretation of any patterning in this respect, it is necessary for the conclusions to be based not just on the character of the artefacts themselves, but also on characteristic patterns in the distribution of finds in relationship to the stratigraphical sequence.

Inledning

Denna artikel är en omarbetning av en D-uppsats i medeltidsarkeologi som färdigställdes våren 1995. Materialet som behandlas härstammar från en stratigrafiskt genomförd exploateringsgrävning i Kv. Myntet i Lund

(delfält B) och är publicerat i rapporten "Kv. Myntet nr. 3, 4, 5 Lund, stratigrafisk rapport" (Larsson 1993). Uppsatsen avsåg att undersöka och i tolkningsmässigt hänseende vidare utnyttja relationen mellan keramikmaterialet och den stratigrafiska sekvens som upprättats för lagerbilden.

Viktigt i det avseendet var en källkritisk granskning av lämningarnas realitet utifrån ett både personligt och vetenskapligt kunskapsuppbyggande perspektiv (se McLees et al 1994, s 9f och Larsson 1995, s 36ff). Det bör inledningsvis påpekas att de dåliga bevaringsförhållandena är en realitet som kan ha påverkat de mönster och tolkningar som presenteras nedan.

Målsättningen med arbetet var att försöka avtäcka kulturella beteenden som påverkat deponeringen av det tillvaratagna keramikmaterialet. Problemformuleringen tog dels sikte på att försöka iakttäta regelmässigheter hos skärvmaterialets utbredning i lagerbilden, och dels på att försöka förklara dessa i relation till en medeltida hantering av avfall.

Utifrån en inledande empirisk karakterisering av datan formulerades metodiska angreppssätt inriktade på att utnyttja den informationspotential som en koppling av strata och fynd innebär. Avgörande för en förståelse av de förflutna processer som varit verksamma i sammanhanget var ett sökande efter mening i samspelet mellan lagerbilden och fyndmaterialets karakteristika, där lager- och fyndmaterialet ställts i relation till olika skeden i den bebyggelse- och kulturlagermässiga utvecklingen i området. Komponenter i detta skedestänkande har varit karakteriseringen av olika lager som t.ex. konstruktions-, bruks- eller destruktionsrelaterade, eller strukturers och områdets begränsade levnadstid, där en byggnad kan avlösa en gårdsplan eller vice versa.

En kulturellt laddad hantering av avfall är en av de processer som haft mest inflytande på en ursprunglig karaktär hos det arkeologiska källmaterialet (se t.ex. LeeDecker 1994, Sommer 1992, Stevenson 1982, Tani 1995, Welinder 1992). Att avfallshanteringen skiftar beroende på vilken funktion en byggnad har, eller på när och hur ett område utnyttjas, kan synas självklart, men en mer detaljerad kunskap av vilka spår detta kan ha lämnat efter sig i lagerbilden är inte speciellt utbredd.

Deponering, omvandling och tolkning

Artikeln handlar alltså om s k kulturella formationsprocesser och hur dessa kan lämna spår efter sig i det arkeologiska källmaterialet. En avgörande uppdelning i relation till detta är den mellan en s k systemkontext – en förfluten värld där en artefakt (i dess vidaste mening) utgjorde en del av ett levande system, och en s.k. arkeologisk kontext – där en artefakt endast interagerar med den naturliga miljön. De kulturella formationsprocesserna är i relation till dessa två sammanhang med på att skapa det arkeologiska källmaterial och har mänskligt beteende som omvandlingsorsak. Den andra kategorin formationsprocesser är de naturliga, vilket hänspekar på de naturliga nedbrytnings- och omvandlingsprocesser som orsak till omvandlingen mellan sammanhangen (Schiffer 1987, s 3ff).

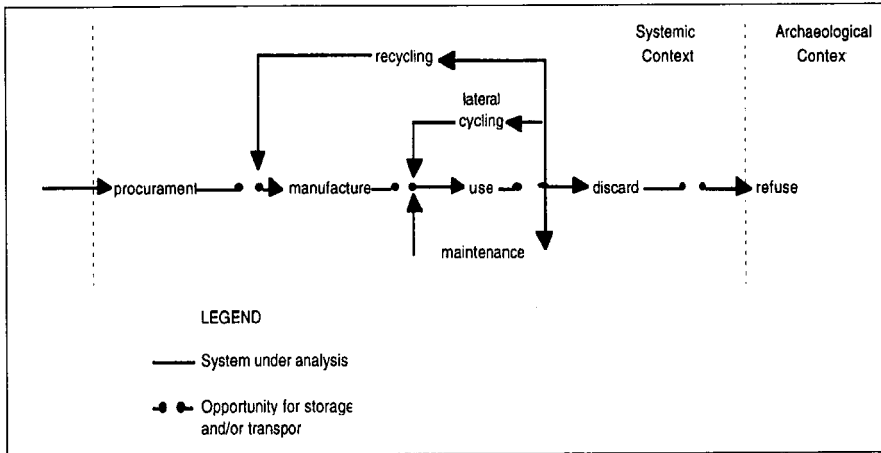

Fig. 1. Diagram som visar arkeologiska elements och artefakters livscyklar. Efter Schiffer 1972.

Startpunkt för bearbetningen togs i de modeller som M. B. Schiffer presenterat över olika elements eller artefakters livscyklar. Modellen för "beständiga" element, vilket kan vara ett hus, keramik eller andra föremål (se figur 1), tar upp fem kulturellt laddade processer som utgör de stadierna ett element genomgår under sin livstid. Stadierna är: *anskaffning, tillverkning, användande, bibehållande* och *kasserande* (mina översättningar). Lagring, transport och olika former av återanvändning kan också förekomma mellan eller under de olika stadierna. En avgörande implikation i sammanhanget är att de olika stadierna kan lämna rumsligt identifierbara spår efter sig i ett arkeologiskt källmaterial (Schiffer 1972, s 158ff, samt fig. 1, s 158).

Kulturella deponeringssituationer kan delas upp i olika kategorier, där primära processer innefattar t.ex. tappande/mistande, kastande eller plac-

erande, medan de sekundära utgörs av t.ex. dumpande, städande, sopande eller rakande. Av dessa är de sekundära processerna mest avgörande vad gäller karaktären på det arkeologiska källmaterialet (Tani 1995, s 233ff).

I försöket att beteendemässigt relatera ett arkeologiskt källmaterial till ett förflutet systemsammanhang kan modellen och deponeringskategorierna ovan kombineras med olika s.k. avfallskategorier. Vad som benämnts *de facto avfall* (hela föremål som tappats eller slängts bort) och *primärt avfall* (material som återfinns på den plats där de senast bildades eller användes) är resultat av de primära processerna, medan *sekundärt avfall* (material som flyttats från den plats där det senast användes eller bildades) är ett resultat av sekundära processer (Schiffer 1972, s 161f).

Synen på skärvmaterialets fördelning i lagerbilden utgick från uppfatt-

ningen att de kulturella formationsprocesserna inte uppträder tillfälligt, utan är meningsfulla i relation till det tid/rumsliga sammanhang vari de ingår (Tani 1995, s 232). Skärvmaterialet sågs som ett avfallsmaterial vilket hanterades på ett medvetet och meningsfullt sätt i det förflutna (Welinder 1992, s 22ff). De regelmässigheter som påvisades ansågs ha fått sin ursprungliga karaktär av de kulturella formationsprocesserna, medan de naturliga omvandlingsprocesserna i mindre grad ansågs avgörande för den tid/rumsliga utbredningen och karaktären hos artefaktmaterialet, även om de genom en långt gången nedbrytning påverkat själva lagerbilden.

Vad gäller tolkningen av skärvmaterialets utbredning i lagerbilden har Stig Welinders bruk av termen artefaktmönster, som mönster inte bara i det arkeologiska källmaterialet utan också som mönster i användandet av materiell kultur, utgjort en metodisk infallsvinkel (Welinder 1992, s 4). Viktigt har också varit att försöka skilja mellan en intentionell eller meningsfull deponering, kontra en som varit av icke-intentionell art. Också tidsaspekten i form av antingen unika ej återkommande händelser eller återkommande händelser av liknande slag har varit viktig, då regelmässigheterna även använts för att försöka beskriva områdets eller platsers livshistorier (Welinder 1992, s 36).

Kv. Myntet 3, 4, 5 – arkeologi och metodisk manipulering

Utgångspunkt för arbetet var de tolkningar av lagerbilden som gjordes i rapporten. Lagersekvensen avspeglas i den s.k. matrisen, vilken tillsammans med planerna och textsektionerna över de olika faserna utgjorde rapportens stomme. Med bas i dessa gjordes en ytterligare gruppering av de arkeologiska lämningarna i s.k. aktivitetszoner (hädanefter kallade A-zoner), där det togs fasta på distinktionen mellan t.ex. inne-ute eller gata-gårdsplan.

Lämningarna delades i rapporten upp i åtta faser, varav de tre äldsta berörs här. I tid sträcker sig dessa från 1000-talet upp till mitten av 1200-talet (se Fig. 2, 5 och 6).

Fas 1: Långhuset, A-zon 10 och byggnadslämning, A-zon 11 i sydöst, påträffades. Också Stora Fiskaregatans äldsta sträckning, A-zon 12, konstaterades. Söder därom i gårdsplanen, A-zon 12, fanns ett flätverksgärde och en fördjupning/tomthägnad. Även två tomtrännor i söder och två gropar i norr ingår i gårdsplanen. Fas 1 dateras utifrån keramiskt material till 1000-talet (Larsson 1993, s 16-23).

Fas 2: Bebyggelsen i fasen har en liknande utsträckning som i föregående fas, där byggnaden, A-zon 20, återfanns längs gatusträckningen, A-zon 22. I öster påträffades byggnadsresten, A-zon 21. I gårdsplanen, A-zon 23 fanns en hägnadslämning, tre

rännor samt flera gropar. Fasen i övrigt saknar större icke-anläggningsknutna lager (Larsson 1993, s 24-29).

Fas 3: Bebyggelsen har samma orientering som i föregående fas men intensiteten i aktiviteten på tomtmarken tycks tillta. En huslämning, A-zon 30, utåt gatusträckningen, A-zon 33, finns kvar, men därutöver uppförs, brukas och rivs också husen, A-zon 31 och A-zon 33. Till gårdsplanen, A-zon 34, har en brunn samt ett antal gropar förts. Fasen dateras av mynt, dendrokronologi och förekomsten av kalk i lagerbilden, till ca 1150–1200-talets första tredjedel (Larsson 1993, s 31-39).

Keramiken utgjorde den största fyndgruppen från utgrävningen med sina 8771 skärvor, fördelade på 39 typer och samtliga faser (Larsson 1993, s 114). Skärvmaterialet undersöktes vad gäller de tre parametrarna; antal, vikt och typ, där avsikten var att spåra mönster i samspelet mellan förändringar hos dessa och lagerbildens tolkning.

Vad gäller mängden skärvfragment och dessas vikt gjordes grupperingar av de olika fyndomständigheternas (d.v.s. lager i relation till ruta), antalsinnehåll och medelvikt. Antalsintervall utgjordes av 1-10, 11-20, 21-30, 31-40 och 41 eller fler skärvor, vilket uttrycks genom allt större cirklar. Skärvviktens intervall innefattade en gradvis ökning, respektive minskning i vikt med 1,6 gram kring medelvärdet för all keramik (12,8 gram). De

varierande vikterna uttrycks som skrafferingar av olika täthet i vikt-cirkelarna.

Gods- och mynningstyperna användes främst som kronologisk markör men det utfördes även en genomgång med avsikt att spåra enskilda kärl. Hypotesen var att ett antal mynningar av samma eller av olika mynningstyper i en skärvkoncentration kunde representera en rest efter en intentionell deponering. Utgångspunkt för hypotesen var insikten att kärl både har en skiftande benägenhet att gå sönder i relation till funktion och att de under ett normalt användande inte går sönder samtidigt, utan att kärlets dödsögonblick vanligtvis är spridda i tid (Orton et. al. 1993, s 207ff).

Då skärvmaterialet till ca 80% bestod av Östersjökeramik (AII-gods) utgjorde den typen bas i undersökningen. Materialet består av huvudgrupperna AIIa, AIIb och AIIc, med tre undergrupper i varje huvudgrupp (se figur 4). Typologin baseras på mynningarnas form, där AIIa-typen är olika varianter av inåtsvängda mynningar och AIIb-c utgörs av utsvängda (Selling 1955, s 13).

Översiktskartorna redovisar de intervallgrupperade värdena för *alla typer* av keramik från de respektive rutorna, satt i relation till det lager, anläggning eller A-zon som skärvmaterialet kommer från. De siffror som uttrycks kan alltså representera flera olika lager i en anläggning eller

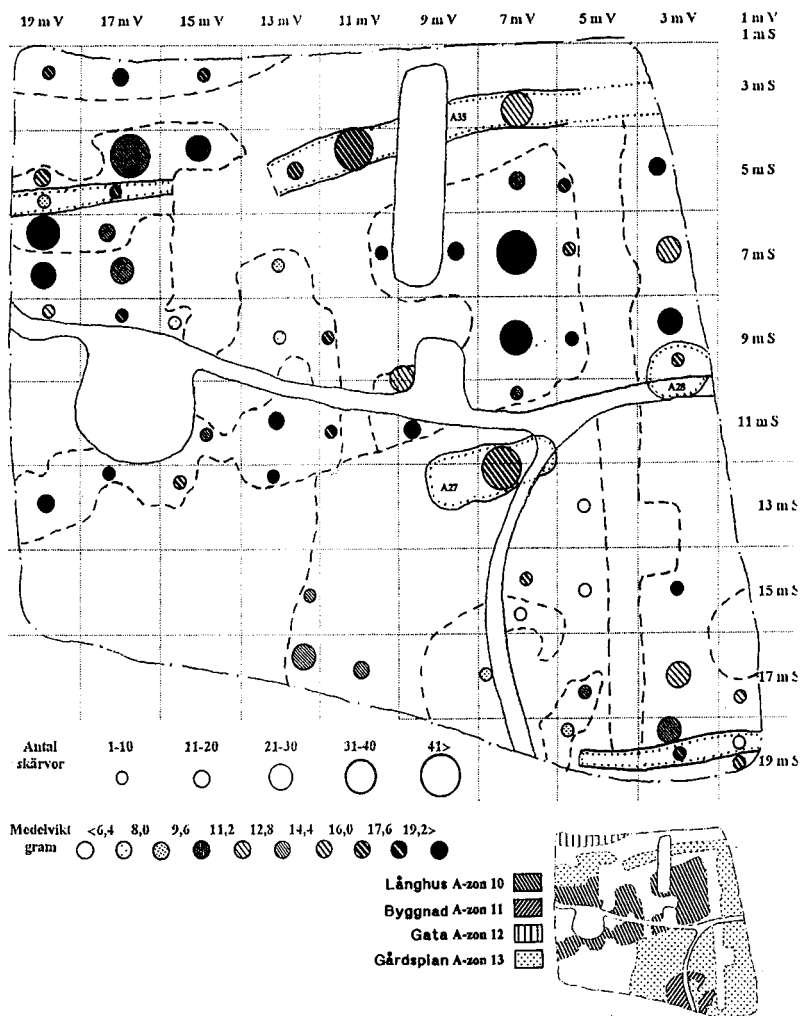

Fig. 2. Skärvmaterialets utbredning i fas I samt A-zonernas utbredning.

A-zon (t.ex. alla lager i en grop eller konstruktions-, bruks- och destruktionslagren i en byggnad).

Mönster i materialet

Efter materialgenomgången stod det klart att keramiken fanns spridd över i princip hela lagerbilden. Av de

789 fyndnumren innehöll sammanlagt 709 keramik, och av de 371 lagren i lagerlistorna var bara 34 st. keramiklösa (Larsson 1993, s 104-109, 121-150). Endast ca 10 % av fyndnumren/lagren är alltså utan keramik, men majoriteten av dessa är fyllnads-lager i nedgrävningar eller lager med begränsad utbredning. Trots denna generella spridningsbild finns det vissa

regelmässigheter i den tid/rumsliga fördelningen hos skärvorna. Exempelvis finns det koncentrationer av skärvfragment inom vissa rutor, anläggningar och A-zoner, medan andra rutor innehåller endast ett fåtal fragment. Det finns också viktvariationer i materialet men de är generellt sett mindre än antalsvariationerna och förändrar sig också över tid.

Det faktum att vissa rutor endast innehåller ett fåtal skärvor kan förklaras med att dessa är störda av senare ingrepp. Men förklaringen bakom en koncentration av fyndmaterial i en rutan utan fragmenterad lagerbild, eller frånvaron av fynd i ett specifikt område, behöver sökas hos de processer som skapat källmaterialet, antingen de varit av kulturellt/mänsklig eller naturlig karaktär.

I de tre faserna som presenteras finns en mängd områden där antalet skärvor ligger i intervallen 21-30, 31-40 eller 41 stycken och fler (se figur 2, 5 och 6). Dessa finns i alla typer av A-zoner (förutom gatusträckningarna) och i ett flertal typer av anläggningar. I det följande kommer en del av dessa skärvanhopningar att mer utförligt diskuteras i relation till ett medeltida hanterande av avfall.

I långhuset A-zon 10 i fas 1 finns markanta koncentrationer i rutorna 7-9mS/7-9mV samt en mindre i rutan 7mS/17-19mV belägna i byggnadens västra delar (se figur 2). Skärvmaterialet i A-zon 10 utmärks också av skärvor med hög medelvikt (se

figur 3), där de lager som tolkats som destruktionslager innehåller större bitar än materialet från bruknings- och konstruktionslagren. Jämförs detta material med medelvikten hos skärvmaterialet från andra A-zoner och fasser, ligger de vad gäller destruktionslagren betydligt över både en generell medelvikt, och medelvikten hos skärvkoncentrationer i andra områden.

Skärvmaterialet i A-zon 13 och A-zon 21 varierar inte bara i antal skärvor utan också vad gäller medelvikten hos dessa (se figur 2 och 5). Varför är svårt att svara på, men en sekundär fragmentering efter deponeringen kan utgöra en del av förklaringen. Trots detta kan även ett par områden på gårdsplanerna karakteriseras som anhopningar av skärvmaterial då de består av en eller flera rutor med mer än 20 skärvor vardera. I fas 1 innefattar dessa bl a gropen A27, rännan A35 och ett flertal områden på gårdsmarken. I fas 2 innehåller inte groparna och rännorna några större mängder keramik utan istället finns det största skärvantalet per fyndomständighet i de få gårdsplanslagren som har förts till fasen där ett större område i den sydvästra delen av den undersökta ytan utmärker sig speciellt. Mynningstypernas fördelning i koncentrationerna och anläggningarna i A-zon 10, A-zon 13 och A-zon 23 som diskuteras nedan, återfinns i figur 4.

I fas 3 är spridningen av skärvmaterial en annan (se figur 6), då skärvorna både är mer jämnt förde-

D-lager	Antal	Vikt	Medelvärde
	123	2994 gr	24,3 gr
B-/K-lager	192	3132 gr	16,3 gr
Totalt A-zon 10	315	6126 gr	19,4 gr

Fig. 3. De varierande vikterna hos keramiken i olika lager i A-zon 10.

lade i rummet och har en mer jämn viktfordelning. En annan förändring är att fler fyndomständigheter innehåller fler skärvor. Detta kan antagligen relateras till att en större andel av materialet är omlagrat och till en ökad postdepositionell påverkan på skärvorna. Andra förklaringar kan vara att antalet kärl som varit i omlopp helt enkelt ökat, eller att den tidslängd som fasen representerar är längre än de tidigare faserna. Faktorerna är svåra att separera från varandra och de är sannolikt i högre eller mindre grad alla inblandade i den jämnare fördelningen av keramikmaterialet.

Koncentrationer på översiktsplanen i fas 3 visar alltså inte en omedelbart tolkningsbar bild av olika aktiviteter som har försiggått under fasen (detta gäller också de efterföljande fem faserna som inte presenteras), utan måste jämföras mot den del av skärvmaterialet som kan antas vara omlagrat. Den bild vi erhåller är alltså sådan att lämningarnas realitet, och de metodiska och förståelsemässiga utmaningar detta för med sig, måste vägas in i sammanhanget.

En viktig aspekt av omlagringsproblematiken är alltså att de äldre faserna, vad gäller begrepp som repre-

sentativitet och bevarande, kan antas vara både mindre och mer representativa än de yngre. De äldre lagren är mindre representativa än de yngre vad gäller bevaringsgraden då de i allmänhet fragmenterats i hög grad av t.ex. yngre nedgrävningar. De är dock mer representativa tack vare sin fysiska position som gjort bevaringsförhållandena för t.ex. organiskt material bättre än i yngre fasen. Som en följd av detta kan det som faktiskt är bevarat i de äldre faserna hypotetiskt sett antas vara mer representativt med avseende på vad det uttrycker.

Hantering av avfall - ett dynamiskt system?

Vad kan då skärvmaterialets fördelning i lagerbilden representera i relation till förflutet hanterande av avfall, och hur skall de iakttagna mönstren tolkas i relation till ett sådant system?

De konstaterade skärvanhopningarna, i vilka förekom ett stort antal skärvor med hög medelvikt och en mynningsfördelning som innefattar flera olika typer, menar jag att en del av områdena kan representera rester efter en meningsfull deponering. Med

Ruta	A-zon 10		A-zon 13 och		A-zon 23		15mS 13-19mV (fas 2)
	7-9mS 7-9mV (fas 1)	7mS 17-19mS (fas 1)	A27 (fas 1)	7-9mS 3mV (fas 1)	A35 (fas 1)	A21a (fas 2)	
Typ							
All:1a	2					1	1
All:2a	8	3	4	4	10	1	9
All:3a1	9	2	2	4	1	1	9
All:1b							
All:2b							
All:3b					2		1
All:1c							
All:2c							
All:3c1	2	1			1		2
All:3c2							
Hängkärl	2		1				4
Övriga							3
Totalt	12	6	7	8	14	3	29

Fig. 4. Översikt över mynningstyper i en del koncentrationer/anläggningar i fas 1 och 2.

meningsfull avses i detta sammanhang att fragmenten i relativt hög grad kan antas ha bibehållit den specifika karaktär de fått i, eller snart efter, dödsögonblicket hos de kärl vari de en gång ingick. De ursprungliga skärv-anhopningarna har således fragmenterats mycket ringa av senare tidsformationsprocesser.

Utifrån tidigare gjorda kategoriseringar av olika deponeringsprocesser och de avfallskategorier de skapar pekar den tid/rumsliga placering hos anhopningarna på att de sannolikt är ett resultat av sekundära processer och alltså innehåller sekundärt avfall (förekomsten av primära processer och primärdeponerat material i koncentrationerna kan dock inte uteslutas). Mer problematiskt är det att uttala sig om hur lång tid de olika deponeringshändelserna pågått, men fördelningen av mynningar i en del av anhopningarna kan tolkas som om de deponerats över en relativt sett längre tidsperiod (det kan dock inte uteslutas att skärv-

materialen tillkommit i samband med en enstaka kort deponeringsepisod). Anhopningarna kan oavsett denna tidsrelaterade problematik betraktas som viktiga för en utvidgad förståelse av ett medeltida hanterande av avfallsprodukter där både ett över tid organiserat dumpande av avfall på specifika platser och ett kortsiktigt utnyttjande av rummet i samband med t.ex. restruktureringar av bebyggelsen utgör lika viktiga aspekter för den kulturella förståelsen.

Majoriteten av keramiken från destruktionslagren i A-zon 10, med sitt relativt stora antal och höga vikt, kan utifrån ovanstående resonemang misstänkas ha kommit att ingå i lagerbilden på i princip två sätt. Antingen som mer eller mindre hela kärl som funnits i byggnaden när den förstördes eller som sekundärt deponerat avfall som tillförts lagren samtidigt med eller efter att de bildats. En kombination av dessa två möjligheter är också tänkbar.

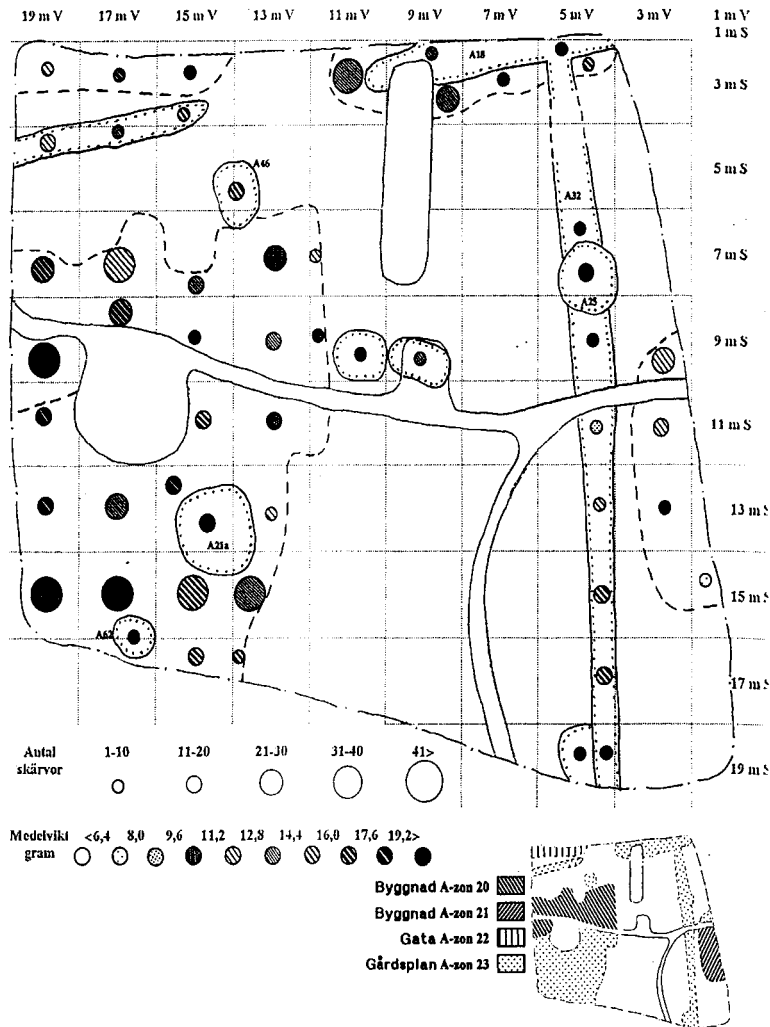

Fig. 5 Skärvmaterialets utbredning i fas 2 samt A-zonernas utbredning.

Den första möjligheten kan innehålla två beteenden, där den ena av mer oavsiktlig art innebär att kärlden brukats i byggnaden och alltså kan utgöra rester efter ett primärdeponerat material. En andra mer medveten intention, innebär att keramiken sekundärt tillförts platsen antagligen efter att byggnaden slutat fullgöra sin primära funktion men innan struk-

turen rivs. I detta tillfälle avspeglar keramiken ett sekundärt bruk av denna del av byggnaden som en medveten avfallsplats.

Det andra huvudalternativet, där det keramiska materialet sekundärt tillförts lagret samtidigt med eller efter att byggnaden rivs ner, avspeglar vad som kan kallas ett medvetet nytt

bruk av området. Detta till skillnad från de tidigare alternativen, där alltså byggnadskroppen fortfarande stod kvar och byggnadens byggnadsmässighet fortfarande var en realitet. Mynningstypernas fördelning kan peka mot att den östra av koncentrationerna, kan ha blivit till genom ett upprepat dumpande av skärvmaterial och att ett sekundärt eller nytt bruk av byggnaden är det beteende som lett till att skärvorna kommit att ingå i denna del av lagerbilden (jmf. figur 4).

Vilket av alternativen ovan som är riktigt har *inte* undersökts närmare, men i två av tillfällena är de intentionella aspekterna i deponeringen tydliga och en förståelse bortom det uppenbara faktum att skärvor finns där kan utforskas ytterligare. Denna inkluderar bl.a. hypoteser kring hur keramiken fungerat i det levande samhället vari kärnen en gång ingick, där en central tematik i relation till avfallshantering är hur skärvorna hanterats innan de kom att ingå i de lager de återfanns i. Vidare är det också viktigt att uppmärksamma de funktions- och betydelseförändringar i rummet som de två senare mer intentionella deponeringsscenarierna pekar på.

Det skärvmaterial som finns i den västra delen av rännan A35 kan utnyttjas för att ytterligare nyansera synen på ett hanterande av avfall. Skärvmaterialet kan antingen ses som deponerat tillsammans med lagermaterialet i den sekundära fyllningen eller som

tillfört rännans fyllnadslager i samband med övergivandet av rännans primärfunktion. En kombination av dessa två scenarier är naturligtvis också möjlig. Den huvudsakliga intentionen i sammanhanget har antagligen varit uppfyllandet av rännan i samband med en restrukturering av denna del av tomten. Denna ej återkommande situation kan i sig dock även ha utnyttjats för att göra sig av med både skärvmaterial och/eller oönskade lagermassor. Karaktären på skärvmaterialet kan tala för en sådan dubbel intentionellitet med hänsyn till deponeringssituationen, där det uppkomna sammanhanget utnyttjas för att bli av med avfall i form av en avsiktlig deponering av skärvmaterial (jmf. figur 2 och 4).

Vad gäller anhopningarna i gårdsplan A-zon 13 och A-zon 23 kan en del av dem ges mening i relation till ett avfallshanterande, både i termer av en rumslig och tidsmässig kontinuitet.

En rumslig kontinuitet kan skönjas i relationen mellan groparnas placering och funktion samt skärvanhopningarnas placering och tolkning. Latringroparna A27, A28 och A21a, vilka alla innehåller ett litet antal skärvor i sina primära fyllningar efterföljs av sekundära fyllningar eller gårds-lager, vilka innehåller ett relativt stort antal skärvor. Detta, tillsammans med en relativt hög medelvikt och fördelning av mynningar, kan peka på att en sekundär deponering av avfall skett efter att latrinfunktionen upphört. Det lilla antalet skärvor i groparnas

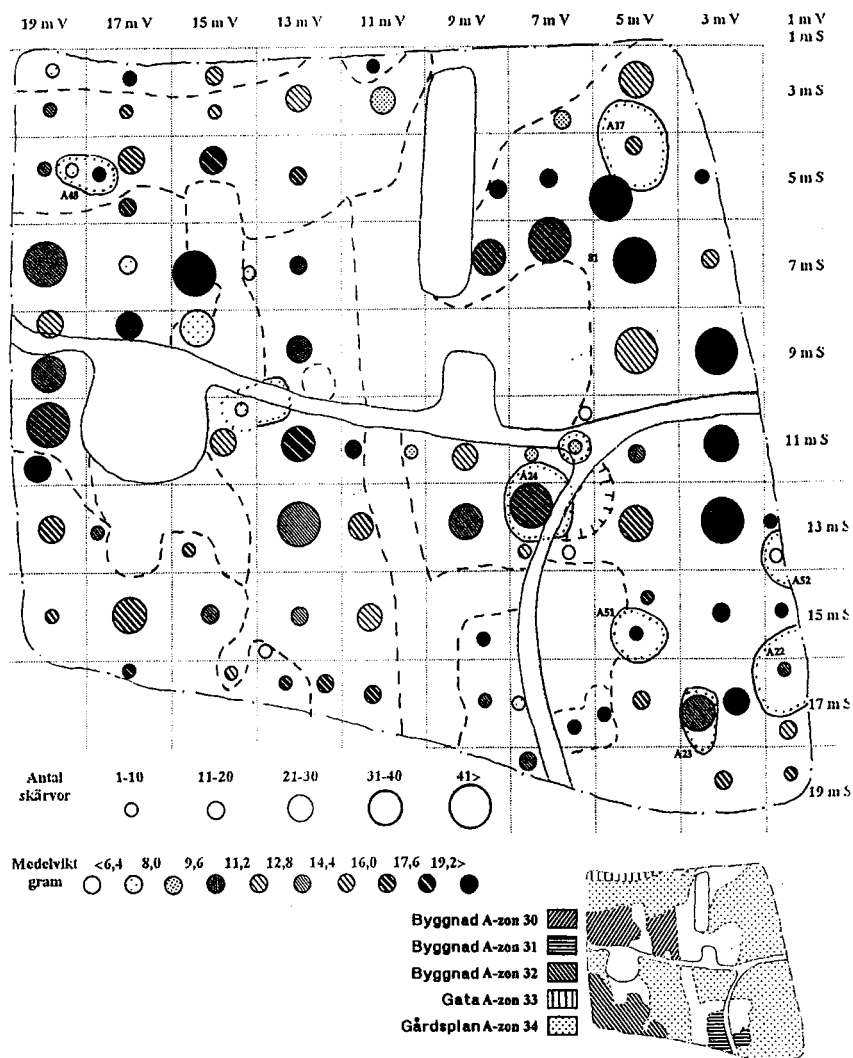

Fig. 6 Skärvmaterialets utbredning i fas 3 samt A-zonernas utbredning.

primärfyllningar samt det generellt sett ringa mynningsmaterialet (jmf. figur 2, 4 och 5), kan indikera att groparna haft en inledande renodlad funktion som latriner och inte avsiktligt mottagit annat avfall under detta skede. När latrinfunktionen däremot var fullgjord verkar samtliga områden ha nyttjats som sekundära avfalls-

platser för skärvmaterial. En differentierad och medveten hantering av olika typer av avfall (latrinavfall/keramik) kan alltså vara de kulturella processer som utgjort förutsättning för spridningsbilden.

Utifrån den relativa tidskiktning som kan göras av groparna A27 och

A28 till fas 1, och A21a till fas 2, kan det också hävdas att det förutom en rumslig kontinuitet, också finns en tidsmässig kontinuitet i placeringen av både människokroppens avfall och hushållens avfall. De mönster som iakttagits vad gäller relationen mellan latrippor och skärvanhopningar upprepas alltså över tid på olika platser inom området (jmf. diskussion ovan samt figur 2 och 5) och pekar som sådana på ett över tid relativt stabilt kulturellt handlingsmönster.

Också gårdsområdena i fas 1 och 2 som innehåller relativt ringa keramiskt material skall uppmärksammas. Dessa utgörs av rutorna 11-15mS/3-11mV och rutorna 11-13mS/13-19mV (se figur 2 och 5). Jämförs dessa två arealer med varandra, framträder ett stråk söder om byggnaderna A-zon 10 och A-zon 20 vilket innehåller relativt lite skärvmaterial. Detta har naturligtvis delvis att göra med den fragmenterade lagerbilden i dessa områden men det kan ändå argumenteras för att skärvutbredningen kan vara kulturellt signifikant. Intressant i relation till A-zon 10 är att den ingång som dokumenterades i byggnadens södra vägg befinner sig vid koordinatpunkten 12mS/14mV, d v s ungefär mitt i det fyndtomma stråkets Ö-V utbredning (jmf. också diskussion ovan kring placeringen av gropen A21a och skärvanhopningen över denna). Någon ingång i byggnaden A-zon 20 påträffades aldrig men fyndspridningen i sig kan indikera att också denna har varit belägen i det fyndtomma område söder om byggnaderna. Arealen kan uti-

från dessa samband tolkas som ett externt område vilket hållits relativt fritt från både keramik och annat avfallsmaterial. Jämförs detta område med skärvmaterialens fördelning i fas 3 kan det noteras att området då innehåller relativt mycket keramik. Uppförande av de nya byggnaderna A-zon 30 och A-zon 32 kan alltså ha inneburit att områdets funktion förändrats och att en deponering av avfall nu tillåts eller varit önskvärd.

Gatumarken A-zon 12 och de delar av den medeltida motsvarigheten till Stora Fiskaregatan som påträffats i faserna 2-5 innehåller alla relativt lite skärvor (se figur 2, 5 och 6). Trots detta kan skärvmaterialens karaktär i dessa A-zoner informera om hur området fungerat under medeltiden. Undersökningar i den Marockanska medeltidsstaden Qsar es-Seghir har bl.a. visat att fragmenteringsgraden hos keramiken i gatustråken indikerade vilka gator som utnyttjades mest intensivt (Redman 1986, s 225). En liknande effekt på skärvmaterial från gatulagren i Kv. Myntet kan inte påvisas men ett sådant resultat förutsätter att skärvorna direkt utsatts för en postdepositionell påverkan av t.ex. hästar, vagnar och fötter. Att så inte har varit fallet pekar de pårester som återfanns i gatumarken A-zon 12 på då de indikerar att någon form av broläggning existerat som minskat effekterna av den aktivitet som har försiggått ute i gatan. Hårdgöringsytan i fas 1 (lager 433), får alltså snarast ses som en medveten dump av stabiliserande material (exempelvis innehåller lagret

stora mängder djurben, småsten och fragment av sågat horn) som fungerat som "bärlager" under en broläggning (Larsson 1993, s 17ff).

Tankegången att artefaktmaterialet i gatusträckningen tillförts området som ett medvetet stabiliserande material har en parallell i undersökningen av den medeltida gatusträckningen vid Stortorget i Lund. I denna framkom ett liknande mönster vad gäller kermikmaterialets karaktär och fördelning i lagerbilden. Analysen av passning mellan skärvorna och vikten på fragmenten ledde till en modell där skärvmaterialet sågs som tillfört gatulagren som en serie av medvetna deponeringar, antagligen från de tomter som gränsade mot gatusträckningen. Avsaknaden av bruksspår och den väl sammanhållna gods- och typspridningen hos skärvmaterialet ledde till tolkningsförslaget att avfallsmaterialet i detta sammanhang dels samlats på en specifik lagringsplats innan det deponerats i gatuområdet och dels att avfallet antagligen setts som en resurs i relation till det funktionella sammanhang där det återfanns (Magnusson et. al. 1995, s 48f).

Sammanfattning och diskussion

En genomgång av ovanstående slag, där byggnaders och föremåls livshistoria ställs i relation till den tolkning och karaktär som lager och fyndmaterial har, kan alltså, förutom att ha kronologisk relevans, ge ledtrådar angående vilket beteende som lett till att

skärvor kommit att ingå i lagerbilden. Analysen kan också utsträckas till att innefatta en specifik plats eller lokalitets livshistoria och ges innebörd i termer av kontinuitet, funktionsförändring, skiftande sociala rum och varierande hantering av avfall.

Jag har valt att betrakta samvariationerna mellan de undersökta parametrarna och lagerbildens tolkning och karaktär som tillräckliga markörer för ett möjligt samband mellan förflutet beteende/handlande och en nutida arkeologiska situation. Också lämningar dokumenterade med andra metoder och på andra platser förefaller uppvisa en likartad realitet. Exempel på detta kan hämtas från ett av Mats Roslunds senaste bidrag till denna tidskrift, där också andra fyndmaterial uppvisar rumsligt olika spridningsmönster, även i andra områden i Lund och i det medeltida Sigtuna (Roslund 1997, s 48ff, jmf. också Welinder 1992, s 69ff).

Om dessa mönster alltså accepteras som mer eller mindre objektiva karakteristika hos källmaterialet blir en avgörande första fråga hur de skall kunna påvisas. En förutsättning för detta, vilket på samma gång är en problematiserande faktor, är fältmetodik. I dagsläget förefaller ett kontextuellt dokumentationssystem med någon form av relativt detaljerad rumslig förankring (d.v.s. ett rutsystem eller volymssystem) vara den mest fruktbara vägen att gå. Detta p.g.a. av att metodiken i sig har som grundförutsättning att försöka följa de olika

formationsprocesserna hos det arkeologiska källmaterialet så nära som möjligt. Jag menar dock att det i detta sammanhang är viktigt att uppmärksamma att ett arkeologiskt lager inte alltid och överallt är direkt jämförbart med en enda distinkt förfluten handling (detta kan dock vara fallet), utan att stratan oftast är ett resultat av en mängd olika processer och företeelser av både mänsklig och naturlig karaktär.

Andra problemområden relaterar till ett påvisande och avgränsande av signifikanta områden eller karakteristika hos källmaterialet. Speciellt problematiskt är jämförelser av olika områden inom den undersökta ytan för att på så sätt försöka dra slutsatser om ett förflutet beteende. Ett sådant metodiskt grepp är behäftat med uppenbara problem vad gäller reliabiliteten hos de mönster som urskiljts. Men om ett bättre grundlag för en ökad kunskap om hur en medeltida avfallshantering kan ha fungerat i olika situationer och tidsperioder skall kunna byggas upp, måste vi börja försöka jämföra "äpplen med päron." Viktigt i det sammanhanget är att fokusera på vad Andrén har kallat de kvalitativa aspekterna av källmaterialen, såsom spridningsmönster, relationsförhållanden och förefintlighet eller icke-förefintlighet (Andrén 1986, s 266).

Vidare behöver det också noteras att det finns en mängd problem relaterade till t.ex. rutnät, s k. samplingstrategier eller keramikmaterialets spe-

cifika källkaraktär, vilka alla kan påverka resultaten. Att dessa inte har berörts närmare innebär inte att jag menar att de eller liknande källkritiska faktorer inte existerar, utan snarare att dessa faktorer är alltför många och i sig utgör en alltför omfattande problematik för att kunna rymmas inom ramen för denna artikel.

I diskussionen kring hur de påvisade mönstren bör eller kan tolkas, har jag istället valt att fokusera på en eventuell samtida kulturell mening hos anhopningarna. Problematiserande faktorer i det sammanhanget är senare formationsprocessers roll såsom omlagringar eller annan rumslig/fysisk påverkan på artefakt- och lagermaterial. Att jag valt att tona ner dessa har att göra med de konsekvenser de har på ett skärvmaterial där olika former av fysiska störningar eller naturlig sönder- eller nedbrytning av skärvarna leder till andra karakteristika än de som setts som relevanta (t.ex. större antal men lägre medelvikt eller en annan och större spridning av myningstyper i tid och rum). Avsikten med att föra fram de samtida kulturella förklaringsfaktorerna i förgrunden har alltså varit att dessa kan antas ha utgjort förutsättningen för de mönster som diskuterats.

Mot denna bakgrund menar jag att en avgörande faktor i relation till reliabiliteten hos det man försöker påvisa är att argumentationen för denna grundar sig på en karaktär hos data-materialet som relaterar till fynden/lagermassan i samspel, och inte till de

två avskilda från varandra. Regelmässigheterna i antal, vikt och mynnings-spridning hos skärvmaterialet utgör endast ett samband, där ett annat är karaktären och den strati-grafiska och rumsliga placeringen hos de lager vilka innehåller skärvanhopningen. En sådan argumentation menar jag både styrker tolknings-förlagen och dessutom kan tjäna som en startpunkt för en vidare karakterisering av de påträffade mönstren. Den skiss angående en eventuell avfalls-hantering som lagts fram kan på så sätt fyllas ut, inte bara genom likartade undersökningar i andra medeltida sammanhang, utan också genom att föra in andra fyndmaterial i sådana undersökningar. I en sådan process kommer andra och antagligen motstridande mönster att framträda, men dessa behöver inte innebära att mönstren i skärvmaterialets tid/rumsliga fördelning är mindre meningsfulla. Snarare visar ett sådant konglomerat av "stilleben" hos lager- och fynd-materialen på den komplexitet som funnits i den förflutna värld där föremålen ingick som delar av ett levande system.

Synen på det förflutna som både komplext och dynamiskt är väsentligt att förståelsemässigt ha med sig, i relation till dessa arkeologiska "stilleben" eller "materielle scenarier" (Christophersen 1992, s 82ff). Framförallt är det viktigt att ha klart för sig de konsekvenser en s.k. för-förståelse kan ha för de tolkningar som görs, där ett medeltida avfallssystem i alltför hög grad kan löpa risk att betraktas utifrån vår välorganiserade värld av idag. Vad gäller skärvanhopningarnas signal-effekt i relation till ett medeltida hanterande av avfall har deras tid/rumsliga placering i lagerbilden alltså setts som meningsfull, trots att de bakomliggande tidsmässiga aspekterna inte alltid kunnat avgöras. De har trots detta gett ledtrådar till hur ett hanterande av avfall organiserats och praktiskt genomförts på tomten under olika tidsperioder, där både ett över tid stabilt handlingsmönster och ett mer dynamiskt utnyttjande av specifika rumsliga situationer antagligen har ingått som kulturellt föredragna och accepterade moment.

Anders Olsson är doktorand i medeltidsarkeologi vid Arkeologiska institutionen, Lunds universitet.

Litteratur

- Andrén, A. 1986. I städernas undre värld. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology 1.
- Christophersen, A. 1992. Mellom tingenes tale og tekstenes tyranni. Om faglig identitet og selvforståelse i historisk arkeologi. *Meta* 92: 4.
- Larsson, S. 1993. *Kv. Myntet nr. 3, 4, 5 Lund, stratigrafisk rapport*. Rapport över arkeologisk undersökning nr 3. Kulturen Lund.
- Larsson, S. 1995. Till frågan om metoden 2. *Meta* 95:2
- LeeDecker, C. H. 1994. Discard Behavior on Domestic Historic Sites: Evaluation of Contexts for the Interpretation of Household Consumption Patterns. *Journal of Archaeological Method and Theory*. Vol 1, No 4.
- Magnusson Staaf, B., Eriksdotter, G. & Larsson, S. 1995. The street as a monument. *Lund Archaeological Review*.
- McLees, C., Nordeide, S. W., Petersén, A & Saunders, T. 1994. The production of archaeological knowledge: The theory and method of urban excavation. *Meta* 94:2.
- Orton, C., Tyers, P. & Vince, A. 1993. *Pottery in archaeology. Cambridge manuals in archaeology*.
- Redman, C. L. 1986. *Qsar es-Seghir. An archaeological view of medieval life*.
- Roslund, M. 1997. På drift i tid och rum? Om informationspotentialen i komposita dokumentationsmaterial. *Meta* 97:3.
- Schiffer, M. B. 1972. Archaeological context and systemic context. *American Antiquity* . Volume 37.
- Schiffer, M. B. 1987. *Formation Processes of the Archaeological Record*.
- Selling, D. 1955. *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden*.
- Sommer, U. 1990. Dirt theory, or archaeological sites seen as rubbish heaps. *Journal of Theoretical Archaeology*. Vol 1.
- Stevenson, M. C. 1982. Toward an Understanding of Site Abandonment Behavior: Evidence from Historic Mining Camps in the Southwest Yukon. *Journal of Anthropological Archaeology* 1.
- Tani, M. 1995. Beyond the Identification of Formation Processes: Behavioral Inference Based on Traces Left by Cultural Formation Processes. *Journal of Archaeological Method and Theory*. Vol 2, No 3.
- Welinder, S. 1992. *Människor och artefaktmönster*. Occasional Papers in Archaeology 5. Department of archaeology, Uppsala University.

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett eller via E-mail. Om Du skickar text från en PC-miljö, använd om möjligt programmet Microsoft Word. Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hänvisningar göres i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida, enligt exempel: (Jönsson 1902, s 45ff). Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finnes placeras de efter texten under rubriken **Noter**. Under rubriken **Litteratur** samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, tryckår, verkets namn, eventuell skriftserie eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplen:

- Stenholm, L. 1986. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner. *Medeltiden och arkeologin, festskrift till Erik Cinthio*. Lund studies in medieval archaeology 1.
- Styffe, C.G. 1911. *Skandinavien under unionstiden*.

Abstract. Varje artikel skall vara försedd med ett kort abstract med titel på engelska. Detta bör vara på max 15 rader.

Faktaruta. Till varje text bifogas av författaren en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör helst vara anpassade till en trycksida i META-format. Skicka gärna originalmaterial i högst A3-format eftersom redaktionen har möjlighet att göra copy-proof och digitaliserade bilder. Det går även att skicka digitaliserade bilder direkt på diskett i Pict-Tiff-eller EPS-format. Alla illustrationer skall vara försedda med figur-numrering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurerna skall placeras.

Jes Wienberg

Flugten fra middelalderen

Knut Drake

Finlands nya medeltid

Terje Gansum

Veier uten forbindelse? Positivism og sosialteori i veiforskningen

Petter B. Molaug

Noen tanker om representativitet ved middelalderske bygravninger

Anders Olsson

Spår av avfallshandtering i ett medeltida urbant sammanhang